

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет філології

Кафедра української літератури

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему

«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНУ МАКСА

КІДРУКА «НЕ ОЗИРАЙСЯ І МОВЧИ»

Виконала: студентка 2 курсу
групи УМЛсо-21м
спеціальності А4 Середня освіта.
Українська мова і література
Лебедева Катерина Андріївна

Керівник: доктор педагогічних наук,
професор Оліяр М.П.

Рецензент: кандидат філологічних
наук, доцент Наконечна Л.Б.

АНОТАЦІЯ

Лебедєва Катерина Андріївна. Соціально-педагогічна проблематика роману макса кідрука «Не озирайся і мовчи». Кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) освітнього рівня зі спеціальності А4 Середня освіта. Українська мова і література, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, 2025.

У кваліфікаційній роботі на основі аналізу психолого-педагогічної літератури розкрито теоретичні засади дослідження соціально-педагогічної проблематики в літературі; вперше досліджено роман М. Кідрука «Не озирайся і мовчи» через призму соціально-педагогічних аспектів; визначено ключові соціальні проблеми, зображені в романі (булінг, сімейне виховання, насильство, соціальна ізоляція); розкрито педагогічний потенціал твору як важливого виховного і просвітницького ресурсу; показано значення художнього тексту як засобу соціалізації та формування ціннісних орієнтирів у молоді; визначено ефективні методи, прийоми та сучасні педагогічні технології, які сприяють активному засвоєнню змісту твору школярами; розроблено методичні рекомендації щодо використання твору у виховній та навчальній роботі з учнями ЗЗСО.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані в освітньо-виховній роботі з підлітками. Методичні рекомендації допоможуть учителям-словесникам у розробці уроків української літератури, дадуть змогу більш ефективно здійснювати виховний процес в сучасних закладах загальної середньої освіти. Аналіз роману може бути корисним для батьків, які прагнуть краще зрозуміти проблеми підліткового віку. Матеріали можуть бути використані для подальших досліджень впливу художніх творів на процес соціалізації підлітків.

Ключові слова: Макс Кідрук, роман “Не озирайся і мовчи”, підліткова література, соціально-педагогічна проблематика, художнє осмислення соціально-педагогічних проблем.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В ЛІТЕРАТУРІ	8
1.1. Поняття соціально-педагогічної проблематики в художніх творах.....	8
1.2. Особливості відображення соціальних проблем у сучасній підлітковій літературі.....	17
1.3. Художній текст як засіб впливу на формування особистості читача...24	24
Висновки до розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНУ МАКСА КІДРУКА «НЕ ОЗИРАЙСЯ І МОВЧИ»	32
2.1. Художнє осмислення соціально-педагогічних проблем у романі М. Кідрука «Не озирайся і мовчи».....	32
2.2. Образи головних героїв крізь призму соціально-педагогічних проблем.40	40
Висновки до розділу 2.....	49
РОЗДІЛ 3. ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОМАНУ МАКСА КІДРУКА «НЕ ОЗИРАЙСЯ І МОВЧИ» В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ	52
3.1. Методичні аспекти роботи з текстом роману «Не озирайся і мовчи» в освітній діяльності вчителів ЗЗСО.....	52
3.2. Формування емпатії та соціальної відповідальності в учнів на матеріалі творчості Макса Кідрука.....	59
Висновки до розділу 3.....	65
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

Актуальність наукового дослідження роману Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи» визначається викликами сучасного суспільства. Автор порушує важливі проблеми, такі, як булінг, відчуження підлітків, психологічне насильство з боку батьків і однолітків, вплив соціуму на формування особистості. Роман включає елементи психологічного трилера та наукової фантастики, що дозволяє переосмислити соціальну проблематику. Дослідження цього твору є необхідним для розуміння специфіки сучасної української літератури в ракурсі відображення внутрішніх психологічних проблем підлітків. Його соціальна тематика відповідає сучасним проблемам молодого покоління.

Про важливість піднятих у романі проблем свідчать численні дослідження науковців: педагогів (І. Бондаренко, Н. Бутенко, І. Васильківський, І. Зязюн, О. Кизименко, О. Халіна та ін.), психологів (І. Бех, Г. Костюк, К. Роджерс та ін.), літературознавців (Н. Гуменюк, С. Кіцелюк, В. Ковалюк, А. Константинова, Л. Костецька та ін.).

Сучасна школа та педагогічна практика потребують нових підходів до виховання учнів – таких, що базуються на розвитку критичного мислення, емоційного інтелекту, емпатії й соціальної відповідальності. На цьому наголошується в Концепції нової української школи [31], Державному стандарті базової середньої освіти [19]. У цьому контексті твори Кідрука мають значний виховний потенціал, адже порушують теми, близькі сучасним підліткам. Використання роману «Не озирайся і мовчи» у навчальному процесі сприяє формуванню моральних орієнтирів, розвитку здатності до саморефлексії, а також усвідомлення цінності людського життя й емоційних зв'язків. Це підкреслюють такі дослідники творчості М. Кідрука, як Н. Андрійчук, А. Грібанова, Ю. Задніпряна, С. Кіцелюк, Т. Чонка та ін.

Роман Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи» – це не просто популярний твір у молодіжному середовищі, а вагоме художнє явище, що поєднує

елементи наукової фантастики, психологічного реалізму та соціальної драми. Саме ця багатоплановість робить роман цінним матеріалом для наукового, соціально-педагогічного й літературознавчого аналізу.

Наукове осмислення цього твору також важливе через те, що Макс Кідрук є одним із найпомітніших представників сучасної української масової літератури, який поєднує високу художню якість із доступністю сприйняття. Його проза долає стереотип про «легкість» масової літератури, демонструючи здатність популярних жанрів торкатися глибоких екзистенційних проблем. Таким чином, дослідження роману «Не озирайся і мовчи» має не лише літературознавче, а й соціально-педагогічне значення.

Однак спостерігається брак комплексних наукових праць, присвячених аналізу педагогічного потенціалу творів Максима Кідрука. Незважаючи на широку читацьку популярність його прози, питання формування особистісних і соціальних компетентностей засобами сучасної української літератури досі залишаються недостатньо розробленими в теоретичному та методичному аспектах. Це зумовлює потребу в ґрунтовному вивченні художньо-педагогічних і соціально-виховних аспектів роману «Не озирайся і мовчи», що може стати основою для створення нових методик викладання літератури в старших класах закладів загальної середньої освіти, інструментом соціалізації й морального виховання молоді, формування емоційно зрілої, відповідальної особистості, здатної до критичного осмислення реальності.

Водночас соціально-педагогічна проблематика роману «Не озирайся і мовчи» не була предметом глибокого літературознавчого аналізу українських науковців, що зумовило актуальність теми кваліфікаційного дослідження «Соціально-педагогічна проблематика роману Максима Кідрука «Не озирайся і мовчи».

Мета дослідження – здійснити аналіз соціально-педагогічної проблематики роману Максима Кідрука «Не озирайся і мовчи».

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати сучасні наукові праці, присвячені творчості М. Кідрука;
- 2) розкрити теоретичні засади дослідження соціально-педагогічної проблематики в літературі;
- 3) виявити своєрідність художнього осмислення соціально-педагогічних проблем у романі М. Кідрука «Не озирайся і мовчи»;
- 4) схарактеризувати образи головних героїв роману крізь призму соціально-педагогічних проблем;
- 5) розкрити методичні аспекти роботи над соціальною проблематикою роману з учнями ЗЗСО.

Об'єкт дослідження: творчість Макса Кідрука як феномен сучасної української літератури.

Предмет дослідження: соціально-педагогічна проблематика роману Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи».

Методи дослідження: аналіз і синтез – для розгляду соціально-педагогічної проблематики в романі; порівняльний метод – для зіставлення проблематики роману з реальними соціально-педагогічними викликами в суспільстві; біографічний метод – для характеристики особистості автора і можливого впливу його життєвого досвіду на проблематику твору; метод психолого-педагогічного аналізу – для виявлення впливу тексту на свідомість і поведінку читачів; емпіричні (спостереження, анкетування, бесіди, опитування).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше досліджено роман М. Кідрука «Не озирайся і мовчи» через призму соціально-педагогічних аспектів; визначено ключові соціальні проблеми, зображені в романі (булінг, сімейне виховання, насильство, соціальна ізоляція); розкрито педагогічний потенціал твору як важливого виховного і просвітницького ресурсу; показано значення художнього тексту як засобу соціалізації та формування ціннісних орієнтирів у молоді; визначено ефективні методи, прийоми та сучасні педагогічні технології, які сприяють активному засвоєнню змісту твору

школярами; розроблено методичні рекомендації щодо використання твору у виховній та навчальній роботі з учнями ЗЗСО.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані в освітньо-виховній роботі з підлітками. Методичні рекомендації допоможуть учителям-словесникам у розробці уроків української літератури, дадуть змогу більш ефективно здійснювати виховний процес в сучасних закладах загальної середньої освіти. Аналіз роману може бути корисним для батьків, які прагнуть краще зрозуміти проблеми підліткового віку. Матеріали можуть бути використані для подальших досліджень впливу художніх творів на процес соціалізації підлітків.

Апробація результатів роботи. Публікації. Апробація роботи здійснювалася шляхом повідомлення її результатів на щорічних студентських наукових конференціях у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника; VII Усеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній інтернет-конференції з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (13–14 лютого 2025 р., м. Глухів); науково-практичній конференції науковців та студентів з міжнародною участю «Молодь і освіта в умовах викликів XXI століття» (19 травня 2025 р., м. Івано-Франківськ).

За результатами дослідження опубліковано 2 наукові статті.

Загальна характеристика структури й обсягу дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Поняття соціально-педагогічної проблематики в художніх творах

Поняття соціально-педагогічної проблематики формується на перетині двох наукових галузей – соціальної педагогіки та художньої літератури, які відображають суспільну дійсність через індивідуальне авторське бачення. У центрі соціально-педагогічного аналізу художнього твору – не лише сюжет чи естетична цінність, а передусім ті соціальні й виховні проблеми, що порушуються у творі, та їх вплив на формування світогляду читача, зокрема підлітка [14, с. 112-114].

Соціально-педагогічна проблематика охоплює питання виховання, соціалізації, морального становлення, міжособистісних стосунків, впливу родини, школи та соціального середовища на особистість [21, с. 45-47]. Особливу увагу в цьому контексті приділяють складним соціальним явищам – таким, як булінг, насильство, девіантна поведінка, емоційна ізоляція, самотність, дискримінація, втрата ціннісних орієнтирів тощо.

У сучасній гуманітаристиці поняття соціально-педагогічної проблематики активно розглядається в контексті виховного потенціалу мистецтва, передусім літератури. Через переживання героїв, їхні конфлікти, вибір і трансформацію особистості читач має змогу ідентифікувати себе з персонажами, здійснювати рефлексію над власним досвідом та моральними принципами [4, с. 112-114].

Слід підкреслити, що соціально-педагогічна проблематика не є прямолінійною інструкцією до дій – вона подається в емоційно-художній формі, яка сприяє розвитку критичного мислення, емпатії, емоційного інтелекту. Наприклад, у літературі, спрямованій на підлітків, часто

порушуються питання складного періоду дорослішання, розриву з батьками, шкільного середовища, самотності, пошуку себе. Такі теми не лише актуальні, але й особливо резонують із внутрішнім світом молоді людини, створюючи підґрунтя для глибшого соціального та морального осмислення [29, с. 98-100].

У педагогічному аспекті важливо, що художні твори з соціально-педагогічною проблематикою можуть слугувати інструментом превентивної роботи. Наприклад, аналізуючи роман, де описано ситуацію психологічного насильства чи булінгу, вчитель або соціальний педагог має змогу без прямого моралізаторства вплинути на формування особистісної позиції учня. Такий підхід дає змогу не лише усвідомити проблему, а й обговорити шляхи її подолання в реальному житті [3, с. 45-47].

Наукове підґрунтя для аналізу соціально-педагогічної проблематики створюють і психолого-педагогічні теорії розвитку особистості (І. Бех, К. Роджерс, Г. Костюк, А. Маслоу та ін.), і сучасні концепції соціального виховання, зокрема:

- розвиток соціальних компетентностей як здатності до співпраці, відповідальності та саморегуляції [30, с. 102-104];
- формування емоційної стійкості як умови психологічного благополуччя [47, с. 67-70];
- профілактика деструктивної поведінки шляхом розвитку морально-етичних орієнтирів [3, с. 112-115];
- медіація конфліктів;
- розвиток толерантності та емпатії тощо [41, с. 217-219].

З точки зору дидактики твори, що порушують соціально-педагогічні питання, можуть використовуватися як тексти-стимули до розмови, письмової роботи, творчої інтерпретації. Це створює безпечне середовище для обговорення складних і болючих тем, які часто залишаються поза межами офіційного навчального простору, але водночас надзвичайно актуальні в житті школяра [46, с. 58].

У сучасній науковій думці соціально-педагогічна проблематика в художньому творі розглядається як сфера перетину літературознавства, педагогіки, психології, соціології та культурології. Такий підхід дозволяє не лише виявити, які саме соціальні явища та виховні установки відображені в літературному тексті, а й проаналізувати їх вплив на ціннісну орієнтацію читача. Як зазначає Г. Костюк, художній твір є знаряддям соціалізації почуттів, що формує здатність особистості до співпереживання, моральної оцінки й самопізнання [34, с. 103].

Література виконує не лише естетичну, а й психолого-педагогічну функцію, оскільки:

1) дозволяє підлітку прожити досвід інших людей, не зазнаючи реальної шкоди [44, с. 94-96];

2) сприяє пізнанню внутрішнього світу особистості, емоцій, мотивів поведінки [41, с. 217-219];

3) створює умови для внутрішнього морального зростання [3, с. 52-55].

Соціально-педагогічна проблематика в тексті активізує в читача механізми емоційного залучення, рефлексії, критичної оцінки поведінки героїв, через які відбувається трансформація власних переконань і уявлень про життя [54, с. 78-80].

Соціально-педагогічна проблематика не є однорідною. У художньому творі вона може охоплювати цілий комплекс аспектів, зокрема:

1) соціальне становище особистості (бідність, сирітство, насильство, дискримінація, соціальна ізоляція);

2) психологічний стан героя (травма, посттравматичний досвід, страх, депресія, розгубленість, самотність);

3) виховний вплив родини та соціуму (функціональна чи дисфункціональна сім'я, школа як середовище підтримки або навпаки);

4) соціальні взаємини (дружба, конфлікти, зрада, підтримка, булінг);

5) пошук ідентичності та місця в суспільстві (етичні аспекти, внутрішні конфлікти, моральна дилема);

б) проблеми свободи, відповідальності та вибору.

Успішна реалізація соціально-педагогічної проблематики передбачає глибоку психологізацію персонажів, художню правдоподібність подій, а також наявність морального імпульсу, що спонукає читача до дії або роздумів [32, с. 112].

У сучасній підлітковій літературі найчастіше зустрічаються такі типи соціально-педагогічних проблем:

- 1) булінг і насильство в освітньому середовищі;
- 2) психологічне насилля в родині або школі;
- 3) невизнання, самотність, ізоляція як соціальний стан підлітка;
- 4) труднощі у спілкуванні з дорослими;
- 5) проблеми ментального здоров'я;
- б) теми смерті, втрати, горя як виховний виклик.

Ці теми є не лише частиною оповіді, а й інструментом педагогічного впливу, оскільки дозволяють школярам:

- відчутти, що їхні проблеми не є унікальними;
- отримати модель поведінки в кризовій ситуації;
- зняти емоційне напруження через ототожнення з літературним героєм;
- зрозуміти, що говорити про труднощі — це нормально і безпечно.

Особливістю сучасної соціально-педагогічної проблематики є її спрямування на виховання активної особистості, здатної:

- критично мислити;
- усвідомлювати цінність людського життя і свободи;
- формувати позицію щодо соціальної справедливості;
- виявляти емпатію та готовність до взаємодопомоги.

Саме тому в літературі для молоді все частіше піднімаються теми гендерної рівності, екології, війни, прав людини, інклюзії, які раніше вважалися «дорослими». Їх включення в художні твори допомагає готувати підлітків до відповідального громадянського життя.

Отже, соціально-педагогічна проблематика в художніх творах – це не лише дзеркало суспільних реалій, а й потужний інструмент педагогічного впливу, який формує моральну позицію, підвищує рівень соціальної свідомості та сприяє становленню активної, відповідальної особистості. Такий підхід є надзвичайно важливим у сучасному освітньому просторі, де пріоритетами стають особистісний розвиток, гуманістичні цінності та емоційна культура.

Проблема взаємозв'язку літератури та педагогіки належить до найактуальніших у сучасному гуманітарному знанні. Література завжди виступала не лише як форма художнього осмислення дійсності, але й як важливий соціально-виховний чинник, здатний впливати на формування моральних і духовних орієнтирів особистості. З позицій педагогічної науки художній твір можна розглядати як особливий засіб соціалізації, що сприяє засвоєнню суспільних норм, розвитку емпатії, моральної саморефлексії та критичного мислення.

Поняття соціально-педагогічної проблематики охоплює комплекс тем, образів і конфліктів, у яких розкриваються соціальні умови становлення особистості, взаємодія людини з суспільством, питання виховання, морального вибору, відповідальності, соціальної адаптації тощо. На думку вітчизняних дослідників (зокрема, О. Ніколенко, О. Сухомлинської), соціально-педагогічний потенціал мистецтва полягає у здатності впливати на внутрішній світ особистості через емоційне переживання та ідентифікацію з героями твору.

Художня література має унікальну властивість – формувати в читача емпатію, тобто здатність розуміти емоційний стан інших людей, співпереживати і реагувати на моральну несправедливість. Саме через читання художніх текстів відбувається ненав'язливе виховання моральної культури: учень не просто засвоює певні етичні норми, а проживає їх разом із персонажами. Такий підхід надзвичайно важливий для освітнього процесу,

адже сприяє не лише когнітивному розвитку, а й становленню емоційно зрілої особистості.

Соціально-педагогічна проблематика художніх творів може проявлятися на кількох рівнях:

1. Соціальний рівень – відображення суспільних процесів, конфліктів поколінь, проблем нерівності, дискримінації, насильства, війни, еміграції, інформаційної ізоляції тощо.
2. Психологічний рівень – зображення внутрішніх переживань особистості, її реакції на соціальні виклики, пошук ідентичності, осмислення власного місця у світі.
3. Педагогічний рівень – виховний потенціал твору, можливості його використання для формування моральних, естетичних та громадянських цінностей учнівської молоді.

Особливість сучасної української літератури полягає в тому, що соціально-педагогічна проблематика в ній поєднується із рефлексією над актуальними проблемами сьогодення – насильством у підлітковому середовищі, інформаційними ризиками, самотністю, втратою довіри між батьками і дітьми. Ці мотиви присутні у творах Сергія Жадана, Оксани Забужко, Ірени Карпи, Андрія Любки, а також у творчості Макса Кідрука.

У педагогічному вимірі художній твір виконує одразу кілька функцій:

1. Комунікативну, забезпечуючи взаємодію між поколіннями через текстову культуру. Як зазначає Л. Мацько, література – це духовний код нації, який забезпечує безперервність культурної пам'яті [43, с. 34].
2. Ціннісно-орієнтаційну, допомагаючи формувати систему етичних координат.
3. Соціалізаційну, адже через літературні сюжети учень засвоює моделі поведінки в різних життєвих ситуаціях. В. Сухомлинський наголошував, що художній текст «виховує не через повчання, а через емоційне переживання краси й істини» [57, с. 198].

4. Рефлексивну, коли твір спонукає до внутрішнього осмислення власних дій і почуттів [3, с. 74].

З позицій сучасної педагогіки поняття «соціально-педагогічна проблематика» також охоплює явища девіантної поведінки, булінгу, емоційного вигорання, міжособистісної ізоляції. Їх художнє відображення допомагає учням розпізнавати небезпечні соціальні моделі, а педагогам – обговорювати складні морально-етичні ситуації на прикладі знайомих літературних образів.

Варто зазначити, що в системі шкільної освіти художній твір із виразною соціально-педагогічною проблематикою може використовуватися як інструмент формування соціальної компетентності, передбаченої Концепцією нової української школи [31]. Ця компетентність включає здатність співіснувати з іншими, працювати в команді, поважати відмінності, приймати відповідальні рішення – тобто ті навички, які виховуються через аналіз моральних конфліктів і життєвих виборів літературних персонажів.

Таким чином, соціально-педагогічна проблематика художніх творів – це багатогранний феномен, що охоплює не лише суспільні, але й психологічні, етичні, педагогічні аспекти людського буття. Вона створює підґрунтя для глибокої інтеграції літератури й виховання, сприяє реалізації гуманістичних принципів освіти та формує світогляд молодого людини в дусі толерантності, взаємоповаги й соціальної відповідальності.

Сучасна школа орієнтована на формування інших ключових компетентностей, передбачених Концепцією нової української школи, зокрема — уміння навчатися впродовж життя, громадянської активності, етичної свідомості та емоційного інтелекту [31]. У цьому контексті художні твори з виразною соціально-педагогічною проблематикою є незамінним інструментом розвитку соціальної компетентності, тобто здатності ефективно взаємодіяти з іншими, дотримуватись норм, приймати відповідальні рішення.

Використання таких текстів у навчанні допомагає:

- формувати ціннісне ставлення до людини;

- виховувати гуманізм і толерантність;
- розвивати критичне мислення через дискусії;
- створювати ситуації морального вибору, у яких учень аналізує вчинки персонажів і співвідносить їх зі своїми принципами.

Особливої ваги при цьому набуває роль учителя-словесника, який не просто передає знання про текст, а організовує діалог, у якому учень може висловити власну думку, поставити запитання, пережити емоції героїв. Учитель стає посередником між автором і читачем, допомагаючи розкрити виховний потенціал художнього слова.

Ефективною є інтеграція художнього аналізу з елементами психологічних і соціально-педагогічних практик. Наприклад:

1. Метод емпатійного читання – передбачає відтворення почуттів героїв через рольові ігри, щоденники персонажів, дискусії «від імені героя». Як зазначає Л. Хомич, «емпатійне читання сприяє формуванню гуманістичних цінностей, адже дозволяє прожити досвід іншого як власний» [62, с. 142].
2. Кейс-метод – розгляд літературного конфлікту як «життєвого випадку», який потрібно розв'язати з позиції морального вибору. Учням пропонується конкретна ситуація з тексту, яку вони аналізують, обговорюють можливі рішення і наслідки. Наприклад, на основі епізодів з булінгом у романі Кідрука можна організувати обговорення: «Як мав діяти Марк?», «Яку роль відіграє байдужість свідків?». Такий підхід сприяє розвитку морального судження та соціальної відповідальності [50, с. 158].
3. Метод проєктів – здійснення учнями міні-досліджень або підготовка творчих проєктів, що пов'язують проблематику твору з реальними соціальними ситуаціями. На матеріалі роману «Не озирайся і мовчи» учні можуть здійснювати міні-дослідження або соціальні ініціативи: наприклад, інформаційний проєкт «Стоп булінг», волонтерську акцію «Тиждень добрих справ» або мультимедійну презентацію «Як змінюється герой – і

як можемо змінюватися ми». Проектна діяльність розвиває самостійність, комунікативність і креативність учнів [18, с. 23-27].

4. Технологія критичного мислення – аналіз суперечливих позицій героїв, аргументація власної думки, дебати. Ця технологія дає змогу глибше осмислити мотиви поведінки персонажів, порівняти різні позиції та виробити власну. Застосовуються прийоми «дерево рішень», «сенкан», «дискусійне коло», «шкала цінностей». Наприклад, учні можуть оцінити дії героїв за критеріями «відповідальність – байдужість», «сміливість – страх», «доброта – жорстокість». Це допомагає усвідомити моральну багатогранність тексту. За словами О. Тягло, критичне мислення – це «здатність не лише сприймати інформацію, а й оцінювати її через призму власних етичних установок» [62, с. 11].
5. Інтерактивні технології — використання мультимедійних засобів, буктрейлерів, форум-театрів, щоб актуалізувати моральні теми в сучасному контексті. Інтерактивні технології навчання забезпечують високу залученість учнів і дозволяють актуалізувати зміст твору в сучасному контексті. До таких технологій належать ще створення інтерактивних презентацій, подкастів, форум-театрів, сторітелінгу. Наприклад, форум-театр за мотивами роману Кідрука може стати формою практичного осмислення теми булінгу — коли учні розігрують сцени з твору, обговорюють поведінку героїв і шукають альтернативні дії. Як доводить Т. Ремех, «інтерактивність дозволяє не лише засвоювати матеріал, а й емоційно проживати його, що особливо важливо в моральному вихованні» [52, с. 36].

Такі підходи дають змогу перетворити урок літератури на простір морального і соціального зростання, а сам художній текст – на інструмент пізнання людини і суспільства.

Отже, соціально-педагогічна проблематика художнього твору – це складне багатовимірне явище, яке поєднує соціальне, моральне, психологічне та педагогічне начала. Вона визначає виховний потенціал літератури, її

здатність формувати особистість, виховувати в ній гуманістичні ідеали, розвивати критичне мислення та моральну свідомість.

У сучасному освітньому просторі художній текст – не просто матеріал для аналізу, а засіб виховання цілісної, етичної, мислячої особистості, здатної жити у світі людяності, поваги та соціальної справедливості. Саме тому дослідження соціально-педагогічної проблематики в літературі, зокрема у творчості Макса Кідрука, має не лише наукове, а й суспільно-практичне значення.

1.2. Особливості відображення соціальних проблем у сучасній підлітковій літературі

Сучасна українська підліткова література відіграє важливу роль у процесі соціалізації молоді особистості. Вона стала не лише джерелом естетичної насолоди, а й дзеркалом глибоких соціальних процесів, які відбуваються в реальному житті. У творах для юнацтва порушуються теми, що довгий час були табуованими або відсунутими на периферію педагогічного дискурсу. Це, як уже зазначалося вище, булінг, насильство, психічне здоров'я, гендерна ідентичність, емоційна самотність, криза родинних стосунків, залежності, війна.

На відміну від попередніх десятиліть, сучасна українська література для підлітків не уникає гострих і болючих тем. Автори більше не прагнуть змалювати «ідеального героя», натомість вони зосереджуються на реалістичних образах, з якими сучасний підліток може себе ідентифікувати. Саме ця щирість та чесність роблять таку літературу важливим соціально-педагогічним інструментом, що формує емоційний інтелект, здатність до співпереживання, критичного мислення і рефлексії.

Сучасна підліткова література дедалі частіше стає простором для відвертого обговорення складних соціальних реалій. Ідеться не лише про поверхове зображення проблем, а про глибоку емоційну й ціннісну

рефлексію, яка має на меті формування в читача критичного мислення, емпатії та соціальної відповідальності.

Серед актуальних тем сучасної літератури для підлітків домінують такі соціально значущі проблеми:

1. Булінг і насилля в школі та соціальному середовищі.

Часто письменники описують конфлікти між однолітками, дискримінацію, цькування, що трапляються у шкільному середовищі або в позашкільних колах. Такі твори допомагають учням усвідомити негативні наслідки булінгу, розвивати емпатію та співчуття. Наприклад, у романі Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи» показано фізичне й психологічне насильство над головним героєм, що стає каталізатором для розвитку в нього внутрішньої сили та моральних принципів.

2. Сімейні конфлікти та непорозуміння між поколіннями.

Підлітки часто відчують нерозуміння з боку батьків, конфлікти через різні цінності та погляди на життя. У літературі це подається як чинник формування самосвідомості, самостійності, уміння вирішувати складні ситуації. Наприклад, у творах сучасних авторів, таких, як Сергій Жадан чи Ірена Карпа, простежується тема пошуку власного шляху та самостійності в умовах конфліктної родини.

3. Проблеми психологічного здоров'я.

Депресія, тривожність, страхи, травматичний досвід – це теми, які останнім часом стають більш помітними в підліткових творах. Література допомагає школярам усвідомити свої емоції та навчитися їх переживати через приклади героїв, які долають складні життєві ситуації.

4. Пошук ідентичності та самовираження.

Підлітки в пошуках власного “Я” стикаються з проблемами соціальної адаптації, внутрішніх конфліктів та протиріч із суспільними нормами. Твори сучасних українських авторів демонструють різні шляхи самоідентифікації та морального вибору.

5. Цифрова культура та соціальні мережі.

Інтернет, гаджети, онлайн-комунікація – нова соціальна реальність, яку письменники активно включають у підліткові сюжети. Вона не лише розкриває проблеми кібербулінгу, а й формує уміння орієнтуватися в цифровому світі, критично оцінювати інформацію та взаємодіяти з іншими.

Період підлітковості (11–15 років) є одним із найбільш складних і суперечливих у розвитку особистості. Саме в цей час відбуваються значні фізіологічні зміни, що впливають на емоційний стан дитини. Психологи зазначають, що підлітковий вік характеризується:

- потребою у визнанні та самоствердженні: підлітки прагнуть бути почутими, знайти власне місце серед однолітків;
- схильністю до емоційних коливань: настрої змінюються швидко, від ейфорії до агресії чи апатії;
- посиленням ролі однолітків: думка друзів іноді стає важливішою за авторитет батьків чи вчителів;
- формуванням власної ідентичності: пошук себе, власних переконань, цінностей і поглядів;
- підвищеною чутливістю до несправедливості: підлітки гостро реагують на приниження, критику, несправедливе ставлення.

Важливо зазначити, що саме в цей час дитина найбільше вразлива до впливу оточення. Тому проблеми, які виникають у соціальному середовищі (школа, двір, інтернет-простір), мають надзвичайно сильний вплив на її подальший розвиток.

Сучасні підліткові автори використовують низку художніх і методичних прийомів для зображення соціально-педагогічних проблем:

1. Реалістичні сцени повсякденного життя. Автори описують школу, сім'ю, друзів, соціальні мережі та дозвілля підлітків, що робить текст зрозумілим і близьким для читача.
2. Внутрішній монолог героїв. Дозволяє читачу зануритися в переживання персонажа, співпереживати й аналізувати його вибір.

3. Діалог як метод розкриття конфлікту. Висвітлює різні точки зору, допомагає читачеві критично осмислювати соціальні ситуації.
4. Символічні образи. Наприклад, у романі «Не озирайся і мовчи» «потойбічний світ» слугує метафорою втечі від складних соціальних обставин і психологічного тиску.
5. Інтеграція наукових і соціальних знань. Автори часто включають елементи психології, фізики чи історії, щоб зробити сюжет більш реалістичним та пізнавальним.

Ще одним важливим напрямом є зображення психологічної травми та її наслідків. Наприклад, у творі Анни Багряної «Загублений між війнами» розкривається тема внутрішнього розладу й посттравматичного досвіду підлітка, який пережив окупацію та втрату близьких. Літературна інтерпретація досвіду війни з позиції дитини дає змогу говорити не лише про фізичну небезпеку, а й про глибинну деформацію психіки, втрату безпеки, довіри, дому. У цьому контексті література стає не просто художнім текстом, а психотерапевтичним середовищем, у якому підліток має змогу прожити власну травму, навіть якщо вона не висловлена.

Однією з центральних тем є проблема булінгу, що набуває масштабів соціального явища в українських школах та в сучасному освітньому середовищі становить особливу загрозу. Під булінгом розуміють систематичне насильство у формі фізичних чи психологічних дій, спрямованих на приниження особистості. Це не поодинокий конфлікт, а саме повторювані дії, які створюють атмосферу страху та психологічного тиску.

Різновиди булінгу:

1. Фізичний булінг – побиття, штовхання, псування особистих речей.
2. Психологічний (емоційний) – погрози, образи, поширення чуток, соціальна ізоляція.
3. Вербальний – образливі слова, прізвиська, постійні насмішки.
4. Соціальний – виключення дитини з групи, ігнорування, змова проти неї.

5. Кібербулінг – цькування з використанням сучасних технологій: поширення принизливих фото, відео чи повідомлень у соціальних мережах, хейт у чатах.

Булінг може мати відкриту форму (коли приниження відбувається на очах у всіх) та приховану (наприклад, ігнорування, маніпуляція). Найнебезпечнішим є саме прихований булінг, адже його важче виявити вчасно.

Ця проблема яскраво постає, наприклад, у романі Ольги Купріян «Щоденник Лоли», де головна героїня стикається із цькуванням у школі, психологічним тиском і байдужістю дорослих. Авторка не лише зображає саму проблему, а й показує емоційний стан підлітка, його внутрішню боротьбу, прагнення бути почутим. Такий твір спонукає читача до осмислення особистих і колективних дій, які можуть сприяти проявам насильства або зупинити їх.

Надзвичайно актуальною для підлітків є проблема пошуку ідентичності та самотності, яку розкриває Ірина Мацко у повісті «Магія слова». Героїня стикається з почуттям відчуження, нерозуміння з боку однолітків та батьків. Через щоденникові записи, внутрішні монологи та поетичну мову читач спостерігає за складним процесом пошуку себе, що супроводжується сумнівами, страхами, але й надією. Такі твори спонукають до діалогу з собою, допомагають сформувати цілісну особистість, здатну на глибокі внутрішні переживання.

Підліткова література також піднімає проблему розлучень, токсичних стосунків у родині, батьківської байдужості. У романі Оксани Луцевської «Інший дім» показано, як дитина відчуває себе в ситуації, коли дорослі зайняті лише собою. Це – історія про емоційний голод, про потребу бути поміченим, про спроби компенсувати відсутність любові через спілкування з друзями, тваринами, через творчість. Авторка торкається дуже тонкої психологічної сфери – дитячої самотності поруч із «присутніми, але відсутніми» батьками.

Варто також згадати про Марину Гримич, Катерину Бабкіну, Софію Андрухович, твори яких хоча й не завжди орієнтовані суто на підліткову аудиторію, однак порушують важливі соціальні питання формування особистості, проблеми вибору, страху перед світом, несхожості.

Художній текст для підлітків сьогодні часто виконує функцію соціального дзеркала, де юний читач бачить або себе, або когось зі свого оточення. Літературний герой у цьому випадку виступає провідником: через його досвід підліток отримує можливість «прожити» критичну ситуацію без реального ризику.

Як зазначає дослідниця В. Кравець, література може стати не лише інструментом морального виховання, а й терапевтичним каналом для проговорення того, що зазвичай замовчується у суспільстві [37, с. 43].

Своєрідною інновацією останніх років стала поява творів, написаних від першої особи, у формі щоденників, блогів або листів. Така форма дозволяє максимально зблизити читача з персонажем, підсилити ефект ідентифікації, а отже – і глибину осмислення соціальних проблем. Прикладом є твори А. Цембала, В. Винниченка, О. Кротюк, а також діалогія Н. Гуменюк «Бот», написана в динамічному, майже репортажному стилі.

Особливістю сучасної української літератури для юнацтва є й те, що вона не дає готових відповідей, не нав'язує моральні норми. Автори працюють із темою без надмірного дидактизму, а через емоційні реакції персонажів, їхні помилки та прозріння. Це відкриває можливість для вчителя або соціального педагога не лише аналізувати текст, а й модерувати безпечні розмови на складні теми, розвивати емоційну компетентність, створювати простір для вільного висловлення почуттів.

Соціальні проблеми в сучасній підлітковій літературі найчастіше подаються через індивідуальну історію, а не через публіцистичну узагальненість. Наприклад, замість опису явища булінгу – історія однієї дитини, яку цькують у школі через зовнішність чи соціальний статус. Саме це

персоніфіковане подання дозволяє емоційно впливати на читача, викликати в нього співпереживання.

Водночас важливо зазначити, що сучасні письменники прагнуть не моралізувати, а створити відкритий простір для роздумів. Твори рідко містять однозначну оцінку персонажів – підліток має самостійно зробити висновки. Такий підхід сприяє формуванню моральної автономії, що є важливою педагогічною метою. За словами Н. Лужанської, «підліткова література нового типу не лише розповідає про проблему, а створює умови для активного морального діалогу читача із собою» [39, с. 47].

Ще однією рисою є включення в сюжет ролі дорослого, який часто не розуміє або не чує підлітка. Таке зображення конфлікту поколінь відображає реальний розрив у комунікації, який може бути причиною більшості соціальних проблем. Особливо це видно у творах, де підліток стикається з психологічною травмою, а батьки ігнорують його стан, вважаючи його «вигадками».

Крім того, війна і посттравматичне життя стали помітною темою останніх років. Письменники піднімають питання втрати близьких, переїзду, адаптації в новому середовищі, кризи довіри. Усе це перетворює сучасну літературу на інструмент соціального терапевтичного впливу, а не лише художнє явище.

Підліткова література також часто акцентує увагу на тому, що вихід із кризи можливий, – через підтримку, взаємодію, розмову. Таким чином, навіть у «темних», драматичних творах зберігається педагогічна функція: мотивувати до пошуку рішень, показати альтернативу саморуйнуванню.

Отже, сучасна українська підліткова література – це не просто засіб розваги чи навчання, а глибокий інструмент виховання, підтримки та самопізнання. Через чесне зображення болісних тем вона допомагає молодій людині зрозуміти себе, побачити інших, навчитися відповідальності, співчуття та внутрішньої стійкості. Її роль у формуванні особистості зростає

саме тоді, коли соціальні інституції не завжди справляються зі своїми функціями.

1.3. Художній текст як засіб впливу на формування особистості читача

Художній текст – це не лише об’єкт естетичного сприймання, а й потужний засіб соціалізації, морального виховання та формування внутрішнього світу читача. У період активного особистісного становлення література виступає каналом отримання життєвого досвіду, з яким читач ще не стикався в реальності, але який він може емоційно «прожити» через персонажів, їхні вчинки, перемоги і поразки.

Художній текст у педагогічному, соціальному й психологічному контекстах розглядається не лише як естетичне явище, а й як інструмент формування особистості – особливо в підлітковому віці, коли світогляд молоді є найбільш пластичним. Слово в художньому творі має не лише номінативну чи емоційну функцію, а й евокативну (спонукальну), що дозволяє змінювати установки, стимулювати до рефлексії, самовдосконалення, критичного мислення.

Важливо, що вплив літературного твору ґрунтується не на прямому моралізуванні чи інструктивності, а на ідентифікації читача з героєм, емпатичному проживанні подій, а отже – досвіді. У психології доведено, що моделювання поведінки (social learning) через фіктивних персонажів справді формує у підлітків уявлення про моральні орієнтири, межі дозволеного, ціннісні пріоритети [33].

У художньому тексті підліток має можливість осмислити складні моральні дилеми: дружбу, зраду, любов, втрату, пошук себе, стосунки з батьками. Наприклад, у творах Валентини Захабури («Ой не ходи, Грицю...», «Пан Коцький та інші пригоди»), Іванни Стеф’юк («Фортеця для дракона») чи Ірен Роздобудько («Арсен») підлітки стикаються з драматичними подіями, які вимагають осмислення й морального вибору.

Варто підкреслити роль контроверсійних тем: наркозалежність, самогубство, травма, еміграція, сексуальна ідентичність тощо. Саме ці «незручні» теми часто стають точкою входу в діалог між текстом і читачем. Відчувши, що література «говорить про нього», підліток починає сприймати читання як ресурс підтримки, безпечного досвіду, інструмент розуміння себе й інших. Як зазначає Т. Бондар, саме через інтерпретацію поведінки героїв і ситуацій читач проєктує на себе можливі варіанти рішень і їх наслідки [6].

З погляду психології розвитку підлітковий вік характеризується загостреним почуттям справедливості, посиленням пошуком себе, ідентичності, сенсу життя. Саме тому в цей період особливо важливими стають ціннісні орієнтири, які молода людина здатна засвоїти не тільки через пряме виховання, а й опосередковано – через літературу, де моделюються моральні вибори, внутрішні конфлікти, соціальні дилеми.

Художній текст виконує роль морального каталізатора. На відміну від сухих моральних настанов, він пропонує емоційно забарвлену, багатовимірну ситуацію, яка вимагає співпереживання, осмислення, рефлексії. У романах для підлітків часто зображаються життєві вибори, наслідки рішень, що вчить читача відповідальності за вчинки.

Наприклад, у романі Катерини Пенькової «Мої вимушені канікули», який описує життя дівчинки під час війни, читач стикається з важкими моральними ситуаціями: втрата дому, небезпека, смерть близьких. Через емпатію до героїні формується емоційна зрілість, розуміння цінності людського життя, родини, миру.

Зіставляючи себе з персонажами, читач розмірковує: «А як вчинив би я?», «Чому герой повівся саме так?», «Що я відчуваю?». Це стимулює процес самопізнання, що є базовим компонентом особистісного розвитку. У цьому контексті художній текст виступає як дзеркало внутрішнього світу читача: він відображає, але й формує водночас.

Окрім того, література дозволяє побачити альтернативні погляди, стилі життя, поведінкові моделі, чим розширює світогляд, знімає категоричність

суджень, стимулює розвиток толерантності й аналітичного мислення. Особливо важливо це в контексті мультикультурного суспільства, де прийняття іншого є ключовою соціальною компетентністю.

Художній текст, на відміну від фактологічної інформації, діє насамперед на емоції. Він дозволяє читачеві «прожити» почуття персонажів, відчувати біль, радість, зневіру, надію. Це формує емпатію – здатність розуміти й відчувати емоційний стан іншої людини.

Художній твір сприяє формуванню особистості читача через кілька основних механізмів:

1. Емоційне занурення. Підлітки відчують емоції персонажів, співпереживають їм, що стимулює розвиток емпатії та морального чуття. Наприклад, у романі Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи» читач переживає страх, біль і розгубленість Марка та Соні, що допомагає усвідомити, як булінг та сімейні конфлікти впливають на психіку підлітка.
2. Моделювання життєвих ситуацій. Через сюжет підлітки можуть аналізувати поведінку героїв, порівнювати її з власними життєвими ситуаціями та робити висновки щодо морально правильних вчинків. Такий підхід формує критичне мислення і соціальну відповідальність.
3. Розкриття цінностей та норм. Художній текст дозволяє автору вводити моральні дилеми, етичні конфлікти, вибір між добром і злом, що спонукає читача до осмислення власних життєвих принципів.

Через літературу підлітки формують соціальні компетентності, такі, як:

- уміння співпрацювати та знаходити спільну мову з іншими людьми;
- розпізнавання проявів несправедливості, дискримінації та булінгу;
- розвинення емпатії та здатності допомагати оточуючим;
- уміння критично оцінювати поведінку оточуючих та власні вчинки.

Наприклад, у «Не озирайся і мовчи» Марк і Соня демонструють приклад морального вибору, боротьби з несправедливістю та готовності підтримати одне одного, що є моделлю для підлітків.

Художній текст використовує різні прийоми для посилення впливу на читача:

1. Персоналізація та внутрішній монолог. Герой розкриває свої думки і почуття, що дозволяє читачеві глибше зрозуміти його переживання.
2. Сюжетна інтрига. Напружені та конфліктні ситуації тримають увагу читача, що стимулює активну рефлексію над подіями.
3. Метафори і символи. Вони допомагають висвітлити абстрактні моральні та соціальні проблеми у зрозумілій формі. Наприклад, «потойбічний світ» у романі Кідрука слугує символом втечі від складної реальності та самоусвідомлення.

У педагогічній практиці художній текст виконує декілька функцій:

1. Мотиваційна. Твір стимулює підлітка до читання, мислення, аналізу та дискусії.
2. Освітня. Через сюжет і героїв учні отримують знання про соціальні проблеми, історичний контекст, психологію підлітків.
3. Виховна. Читання формує ціннісні орієнтири, моральні пріоритети, готовність до соціальної відповідальності.

Сучасні підходи дозволяють інтегрувати художній текст у різні форми роботи:

1. Дискусії і дебати. Аналіз дій героїв пошук альтернативних рішень.
2. Рефлексивні завдання. Учні висловлюють власні емоції, думки, порівнюють їх з героями.
3. Проекти та творчі роботи. Наприклад, створення альтернативного завершення сюжету або власної історії на основі проблематики твору.

Таким чином, художній текст є ефективним засобом розвитку особистості підлітка, формування його моральних, соціальних та психологічних компетентностей. Твори Макса Кідрука, зокрема «Не озирайся і мовчи», демонструють, як сучасна література може поєднувати розважальну функцію та виховний потенціал, допомагаючи учням краще розуміти себе й оточуючих.

У повісті Марії Морозенко «Я закохалась» (про дівчинку з інвалідністю) читач стикається з внутрішнім світом героїні, її вразливістю, мріями і труднощами. Такий текст може не лише змінити ставлення до людей з особливими потребами, а й розвинути співчуття, делікатність, відкритість до різних досвідів.

Багато підліткових творів моделюють кризові життєві ситуації, які допомагають молоді підготуватися до реальності. Це може бути втрата, зрада, перше кохання, конфлікт із батьками, злам довіри, приниження. Через такі ситуації читач має змогу «програти» сценарій поведінки, осмислити наслідки, оцінити ризики та вибудувати власну стратегію реагування.

У романі Євгенії Завалій «Дорогий щоденнику, або Повість про перше кохання» героїня стикається з нерозумінням у родині, з першими розчаруваннями, а також із соціальною тривогою. Її шлях показує, що почуття не завжди мають бути «правильними», але вони завжди важливі й гідні проживання.

У шкільному середовищі художній текст – це інструмент, який дозволяє обговорити з учнями складні теми без тиску й моралізаторства. Через аналіз персонажів та подій можна порушити питання цінностей, життєвих принципів, емоційного самозахисту, зробити уроки літератури простором безпечної розмови.

Такий підхід особливо важливий у контексті Нової української школи, де наголошується на компетентнісному підході до навчання, розвитку соціальних і громадянських компетентностей, а також здоров'я та безпеки учнів.

Формуванню внутрішнього світу сприяє й образна система тексту: метафори, символи, підтексти викликають глибоку когнітивну й емоційну роботу. На відміну від прямого повчання, художній твір відкритий до інтерпретацій. Такий відкритий характер літератури формує толерантність до різних поглядів, навички аналізу, осмислення і рефлексії. У цьому сенсі текст

виступає своєрідним «дзеркалом», у якому підліток бачить не лише вигаданий світ, а й відображення власних страхів, мрій, сумнівів, протестів.

Особливо потужним є вплив творів, написаних з позиції дитини або підлітка, або ж у формі щоденника, внутрішнього монологу, листів. Така форма (напр., у «Не озирайся і мовчи» Макса Кідрука або «Щоденник Лоли» Людмили Охріменко) створює ілюзію автентичності й «справжності» – це розвиває емпатію та відчуття спорідненості. У цьому контексті література виконує терапевтичну функцію, даючи змогу читачу проговорити те, про що в реальному житті він не має можливості або відваги сказати.

З огляду на виклики сучасного світу (травматичний досвід війни, міграції, втрата близьких, руйнація соціальних зв'язків) художній текст може відігравати роль медіатора між реальністю і внутрішнім станом дитини. Саме тому важливо залучати до шкільного читання не лише «класичні» твори, а й сучасну українську прозу, що говорить «мовою сьогодення», враховуючи проблематику і стиль, близький молодому поколінню.

Крім того, художній текст як засіб соціалізації дитини виконує й моделювальну функцію – показує можливі варіанти поведінки, типи лідерства, стилі комунікації, навіть рівні відповідальності в складних ситуаціях. Це особливо важливо у формуванні емоційного інтелекту та морально-етичних засад.

Таким чином, художній текст, окрім культурної функції, має значний виховний, психотерапевтичний і пізнавальний потенціал. Його використання у формуванні особистості дитини та підлітка не є спонтанним, а вимагає свідомого добору, педагогічного супроводу та відкритого діалогу між учителем, батьками й самими читачами.

Висновки до розділу 1

У першому розділі дослідження було розкрито теоретичні засади вивчення соціально-педагогічної проблематики в сучасній художній літературі, зокрема у прозі, орієнтованій на підліткову аудиторію.

Узагальнення наукових підходів дозволило краще усвідомити, як літературне слово здатне впливати на формування морально-духовного світу юного читача та слугувати потужним засобом виховання.

У підрозділі 1.1 окреслено поняття соціально-педагогічної проблематики та її прояви у художньому тексті. З'ясовано, що така проблематика охоплює складні життєві обставини, які мають значний вплив на розвиток особистості: насильство, нехтування потребами дитини, психологічну ізоляцію, булінг, травму втрати, а також кризу ідентичності, що є особливо актуальними в підлітковому віці. Саме художня література здатна зчитувати й відображати ці процеси, постає як простір безпечного емоційного досвіду та співпереживання.

У підрозділі 1.2 здійснено короткий огляд розвитку сучасної української підліткової прози, у якій останнім часом чітко простежується зрушення в бік психологізму, гостросоціальних тем та глибокого занурення в переживання юних героїв. Важливою тенденцією є правдивість зображення реалій підліткового життя: автори дедалі частіше відмовляються від ідеалізації, натомість порушують болючі, часом табуйовані теми. У цьому контексті роман Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи» цілком вписується у сучасну літературну парадигму, а подекуди й визначає її.

Аналіз підрозділу 1.3 засвідчив, що роман Кідрука має потужний соціально-виховний потенціал. Через художні образи та сюжетні лінії автор актуалізує питання психологічного благополуччя підлітків, їхньої самооцінки та потреби в емоційній безпеці. У творі простежується педагогічна доцільність його використання в освітньому процесі: роман сприяє розвитку критичного мислення, емоційного інтелекту, формуванню моральних орієнтирів, а також розумінню наслідків булінгу, соціальної ізоляції та байдужості.

Таким чином, доведено, що творчість Макса Кідрука є цінним ресурсом для соціально-педагогічної роботи в закладах загальної середньої освіти. Її використання сприяє формуванню гуманістичного світогляду школярів,

розвитку емпатійного ставлення до інших і розуміння соціальних проблем сучасного суспільства. Аналіз роману «Не озирайся і мовчи» відкриває широкі можливості для практичної реалізації педагогічних цілей, спрямованих на виховання морально свідомої та емоційно зрілої молоді.

Отже, підтверджено, що художній текст, зокрема роман «Не озирайся і мовчи», є не просто засобом художнього зображення соціально-педагогічних проблем, а й вагомим інструментом впливу на читача. Через образи, емоції, конфлікти та пошук відповідей література дає змогу підлітку ідентифікувати себе, побачити альтернативу в складній ситуації, отримати емоційну підтримку і розуміння. Саме тому художні твори із подібною тематикою мають важливе значення для освітнього процесу, виховання та психологічного супроводу молоді.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНУ МАКСА КІДРУКА «НЕ ОЗИРАЙСЯ І МОВЧИ»

2.1. Художнє осмислення соціально-педагогічних проблем у романі М. Кідрука «Не озирайся і мовчи»

Роман Максима Кідрука «Не озирайся і мовчи» є унікальним явищем в українській сучасній прозі для підлітків, адже він поєднує динамічну форму із глибоким психологізмом і гострою соціально-педагогічною проблематикою. Кідрук, відомий здебільшого своїми технотрилерами, у цьому творі звертається до підліткової аудиторії, однак робить це не з настановчим, а з надзвичайно чутливим і чесним підходом, що сприяє глибокому емоційному зануренню в проблеми юного покоління.

Оскільки згодом автор почав концентруватися на створенні романів із гострою соціальною проблематикою, в яких глибоко розкриває важливі побутові питання, що хвилюють сучасне суспільство, у творі «Не озирайся і мовчи» також порушується низка важливих і водночас болючих тем. Зокрема, роман реалістично змальовує байдужість і жорстокість у взаємодії між підлітками, а також непрості стосунки в родині.

У романі «Не озирайся і мовчи» Макс Кідрук порушує цілий спектр гострих соціально-педагогічних проблем, які набувають особливої актуальності в умовах сучасного українського суспільства. Через призму підліткового досвіду, внутрішніх переживань та зовнішніх конфліктів автор майстерно поєднує елементи художнього письма з глибоким соціальним аналізом.

Роман орієнтований насамперед на старших підлітків, однак завдяки своїй багатшаровості він також резонує і з дорослою аудиторією – педагогами, батьками, психологами. Кідрук створює емоційно сильний художній простір, у якому досліджує, як мовчання, байдужість і страх можуть призвести до трагедії.

У центрі роману – історія двох підлітків, Соні й Марка, які стикаються з важкими моральними, соціальними та психологічними викликами. Через призму їхнього життя автор художньо осмислює цілий спектр соціально-педагогічних проблем, актуальних як для сучасної української школи, так і для ширшого соціального середовища.

Однією з ключових проблем, яку порушує автор, є булінг – систематичне цькування, приниження і соціальна ізоляція окремих учнів. Через образ Соні – дівчини, яка стала об'єктом знущань через свою замкненість, інакшість, а також сімейні проблеми, Кідрук показує, як глибоко може поранити підлітка не лише фізичне, а передусім емоційне насильство.

Кідрук не змальовує ситуацію поверхово – він показує механізми цькування, його передумови та наслідки, а головне – мовчазну змову, яка дозволяє булінгу існувати. Головна героїня Соня постає не лише як жертва, а як символ системної вразливості підлітка, що опиняється в ізоляції не лише фізично, а й емоційно. Цькування її починається не з відкритої агресії, а з ігнорування, насмішок, «жартів», які дорослі сприймають як нормальну частину підліткової взаємодії.

Одним із найнапруженіших моментів твору є епізод, у якому Марка жорстоко б'ють однокласники у шкільному туалеті.

«– Це що?»

Єгор кількома словами розповів про установку та про те, як через Маркове бажання продемонструвати її Натянутій зірвалася втеча 8-А з геометрії. Адріан із недовірою зиркнув на скуленого в кутку восьмикласника.

– Це він сам придумав?

– Та хрін там, – махнув рукою Єгор, – заучка довбаний. Це йому дід зробив.

Раптом Центнер повернув голову, нахилився та підняв фанерний круг із підлоги.

Кілька секунд, роздивляючись, крутив його в руках. Потім зробив крок і поклав його замість кришки на один із унітазів.

– Іди сюди, – поманив Марка.

Хлопчак не поворухнувся. Єгор за руку відірвав Марка від стіни й підштовхнув до Центнера. Переросток масивною та вогкою на дотик долонею обхопив Маркову шию під потилицею, притягнув хлопчача до себе, після чого сухим, напруженим голосом наказав:

– Ламай.

Марк німував, зацьковано зіщулюючись і незмінно туплячись у невидиму точку за метр від носа. Центнер вибухнув:

– Я сказав: ламай! – не випускаючи шії, він підняв ногу й щосили гепнув ступнею по фанерному кругові. Контейнер-на-гіпотенузі тріснув, на підлогу полилася підсинена вода.

– Розбий його!

Переросток легко нагнув Марка, наблизивши застигле лице до понівеченої установки.

Хлопчак розставив руки та відчайдушно впирався долонями в обкладені кахлями перегородки поміж унітазами. Центнер трохи відвів Маркову голову й, налігши всією своєю вагою, тричі поспіль ударив ногою фанерний диск. Прямокутний трикутник по центру розвалився, фанерний диск тріснув, вода стікала в унітаз.

– ЛАМАЙ!

На очах у Марка виступили сльози, і він уперше відтоді, як його проти волі заштовхали до туалету, видувив із себе кілька слів:

— Не буду.

Центнер забрав ліву руку з потилиці, а тоді правою обхопив Маркову шию спереду, акурат під щелепою. Стиснув так, що хлопчак конвульсивно засмикався» [25, с. 300-301].

Булінг з боку підлітків проявлявся не лише у формі фізичного насильства. Зневажливе й насмішкувате ставлення до Марка Грозана його однокласники висловлювали також через прізвисько, яким його прозвали після того, як він став очевидцем багатьох смертей.

«Дівчина [Соня Марчук] озвалася першою:

– На тебе кажуть Малюк Мордор, ти в курсі?» [25, с. 48]

Попри дружні стосунки з Марком, Соня Марчук не повністю поділяє його зацікавлення літературою та науковими темами.

«Соня, 02:31

не можу заснути

а що читаєш?

Марк, 02:31

Дід подарував на день народження книгу Браяна Гріна Структура космосу: простір, час і текстура реальності дуже велика і крута))

Соня, 02:32

задрот)))» [с. 77-78]

Марк боляче переживав повне ігнорування та невизнання соціумом:

«...у новій школі, в якій за півроку Марк так і не зміг освоїтися, хлопцю важливо було почуватися прийнятим, не залишитися на узбіччі. Натомість упродовж останніх місяців Марка, по суті, перестали помічати. Спочатку, ще у вересні, хлопця зустріли зі сторожкою цікавістю, як зрештою і будь-якого новачка, проте цікавість доволі швидко згасла. Невдовзі Марка почали штрикати насмішками, промацуючи поріг чутливості, з'ясовуючи, як далеко новачок дасть їм змогу зайти» [25, с. 31]

Булінг у романі зображено як відображення культури безвідповідальності, в якій:

- учителі не хочуть «втручатися»;
- батьки ігнорують сигнали дитини;
- однолітки мовчать.

Важливо, що письменник не спрощує ситуацію, а показує її багатовимірно: булінг не народжується в порожнечі – він стає можливим у середовищі, де панує байдужість, де вчителі не помічають або ігнорують сигнали тривоги, а однолітки бояться піти проти «більшості». Цим автор

торкається колективної відповідальності, демонструючи, що мовчання – це також вибір, який має наслідки.

Автор закликає поглянути на булінг не як на індивідуальну трагедію, а як на симптом суспільного неблагополуччя. Це також заклик до педагогічної спільноти не бути осторонь, не «розводити руками», а брати активну участь у створенні середовища психологічної безпеки.

Психологічна глибина роману виявляється в описі внутрішнього світу героїв, зокрема – у їхніх травмах, які вони змушені приховувати. Марк, хлопець, що на перший погляд здається сильним, несе в собі глибоке відчуття провини, а Соня – хронічну самотність, спричинену відчуженням у родині та відсутністю емоційного контакту з батьками.

Тут автор піднімає важливе соціально-педагогічне питання: якщо дитину не чують удома, не бачать у школі й не приймають серед однолітків – де вона може відчувати безпеку? Саме в таких умовах виникає ризик деструктивної поведінки, втрати довіри до дорослого світу та до себе.

У романі Кідрук не ідеалізує школу, навпаки – підкреслює її формалізм і неспроможність протистояти системній жорстокості. Вчителі часто виступають статистами: хтось не хоче псувати відносини з «успішними» батьками, хтось боїться конфлікту, а дехто просто не вірить, що може щось змінити. Така позиція породжує середовище байдужості, в якому дітям доводиться вирішувати проблеми самотужки.

На окрему увагу заслуговує мотив мовчання, винесений у назву твору. У контексті педагогіки мовчання – це:

- відмова говорити про насильство;
- нездатність просити про допомогу;
- страх перед осудом;
- відсутність емоційного діалогу з батьками та вчителями.

Цей мотив особливо важливий з погляду педагогіки, адже він сигналізує про необхідність емоційної присутності дорослих, потребу в емпатії та діалозі з дитиною. Автор звертає увагу на те, що педагог – це не

просто носій знань, а фігура, яка може стати опорою або причиною додаткової травми.

Подруга Марка Соня мовчить, бо її не чують. Марк мовчить, бо не може пробачити собі. Свідки мовчать, бо бояться. Усі ці мовчання переплітаються та підштовхують героїв до трагічних рішень. Кідрук таким чином демонструє, що непочута дитина – це втрата, яка могла бути попереджена.

Не можна залишити поза увагою й проблему взаємин між батьками та дітьми – одну з наскрізних тем української літератури, що простежується ще від «Кайдашевої сім'ї» Івана Нечуя-Левицького. Ця проблема є надзвичайно значущою і в творчості Макса Кідрука. Наприклад, у своєму інтерв'ю щодо роману «Де немає Бога» автор підкреслює, що твір розкриває не лише тему авіакатастрофи та її наслідків, а й порушує складні питання сімейних стосунків і розриву між поколіннями: «Це важлива, складна історія про батьків та дітей... Насправді, про виживання десь 20% книги, але ж решту зовсім про інше. То хіба не спадає на думку, що ці 20% не є основним текстом? Тут багато всього: релігія, стосунки Росії та України, війна, американський футбол, трансплантація органів. І все це поєднується в тему батьків та дітей» [19].

У романі «Не озирайся і мовчи» тема батьківсько-дитячих взаємин теж набуває особливої ваги. На перший погляд, родина Грозанів здається зразковою: батьки виявляють любов і турботу до свого сина, зокрема мати – Яна Грозан – неодноразово намагається налагодити з ним щире спілкування, знайти спільну мову. Разом із Віктором Грозаном подружжя стає на захист Марка, реагуючи на образливі звинувачення та агресію з боку родини Бродових. Їхнє прагнення підтримати сина та не залишити його наодинці з пережитим видно у сцені розмови в кабінеті директора школи, де обговорюється інцидент побиття Марка:

«Яна повільно звела голову, очі спалахнули.

– Марк не брав участі в бійці, – вискакуючи з рота, її слова шипіли й потріскували, наче краплини води на розжареній пательні. Тремтячою рукою

Яна показала на подружжя навпроти. – Їхній виродок жорстоко побив Марка. Ви відчуваєте різницю?» [25, с. 311].

«Яна сердито обірвала директора:

– Не розказуйте мені, який він святий! Цей гевал вирвав із Маркової голови клапоть шкіри завдовжки з ваш палець, відколов шматок лобної кістки й заледве не вибив око. Якщо ви наполягаєте, що він зробив це зубами, то, мабуть, нам краще звернутися не до поліції, а до служби, що відстрілює скажених собак!» [25, с. 312].

«– Ніхто не бив його кастетом! – пророкотав Бродовий. Віктор уперся долонями в стільницю, відсунувся від стола й узяв за руку дружину.

– Досить. – Вони підвелися. – Ми йдемо до поліції» [25, с. 313].

Проте ідилія в родині Грозанів виявляється уявною: між Марком та його батьком бракує взаєморозуміння й емоційної близькості. Віктор Грозан практично не долучається до процесу виховання сина попри неодноразові прохання Яни звернути більше уваги на хлопця. Його відстороненість, відчуження й емоційна холодність поступово накопичуються, що зрештою призводить до серйозного конфлікту між батьком і сином:

«– Що ти мелеш? Я і матір хвилюємося за тебе! Ми – твої батьки, ми намагаємося захистити тебе. Вияви хоч якусь повагу! Хіба так важко взяти до рук довбаний телефон і відповісти?!

(...) Марк зиркнув на одутле батькове лице, подумав, чи не сказати «дякую, ви вже захистили», та зрештою відвів погляд і промовчав. Хлопець не сердився, тієї миті він волів, щоб йому дали спокій.

– Я не хочу про це говорити, – мовив Марк.

Вікторове обличчя побагровіло.

– Та мені начхати, що ти хочеш чи не хочеш! Я сказав – ти мусиш відповідати! І без тебе проблем вистачає!

Хлопець шикнув, неначе обпікшись.

– То я для тебе проблема?» [25, с. 355]

Назва роману – «Не озирайся і мовчи» – є символічною і трагічною водночас. Вона втілює культуру замовчування, яка панує серед дітей і дорослих: мовчання жертви, мовчання свідків, мовчання дорослих. У цій мовчанці зароджується трагедія, якої можна було б уникнути, якби хтось заговорив, вислухав, поставив питання.

Це мовчання не є пасивним – воно має руйнівну силу. Саме тому автор так тонко підводить читача до думки: важливо говорити, важливо слухати, важливо реагувати – навіть якщо це важко, боляче або незручно.

Таким чином, Кідрук формулює ключову соціально-педагогічну ідею: мовчання – не нейтральна позиція, а активний чинник насильства. Художній текст стає тут платформою для розмови про важке, дає змогу читачеві замислитися над особистою відповідальністю за те, що відбувається довкола.

Отже, художній текст виконує не лише пізнавальну чи естетичну функцію, а й формує ціннісні орієнтири, розвиває критичне мислення й співпереживання. Герої роману стають для підлітків віддзеркаленням їхніх страхів, прагнень і внутрішніх конфліктів, допомагаючи краще зрозуміти себе та навколишній світ. У такий спосіб художній твір перетворюється на важливий засіб впливу на формування особистості читача.

Роман «Не озирайся і мовчи» формує в читача уявлення не тільки про соціальні проблеми, як-от булінг, відчуження, відсутність діалогу в родині, а й спонукає замислитися над складними етичними та філософськими питаннями. Автор майстерно поєднує емоційну глибину з раціональним осмисленням світу, демонструючи, що кармічність – не абстрактне покарання, а природна реакція світу на людські вчинки.

Підсумовуючи, зазначимо, що Макс Кідрук у романі «Не озирайся і мовчи» здійснює глибоке художнє осмислення тих проблем, які зазвичай ігноруються в суспільстві. Його роман – не просто історія про підлітків. Це соціально-педагогічне дослідження, замасковане під художній текст. Через гострі ситуації, психологізм, реалістичну мову та багатогранних персонажів

автор ставить перед читачем важливі запитання, відповіді на які кожен має знайти сам.

2.2. Образи головних героїв крізь призму соціально-педагогічних проблем

У романі «Не озирайся і мовчи» Макс Кідрук зображає тему відчуження двох підлітків – Марка та Соні, які намагаються втекти від жорстокої реальності у вигаданий «інший» світ. Центральна ідея полягає в демонстрації цієї втечі як реакції на булінг, складні стосунки в родині та загальне нерозуміння з боку дорослих. Молоді герої шукають прихисток у науково-фантастичному світі, де логіка та уява зливаються, утворюючи альтернативну реальність.

Задля того, щоб побудувати переконливу науково-фантастичну основу роману, автор ґрунтовно опрацював науково-популярні джерела, серед яких – «Структура космосу: простір, час і текстура реальності» Браяна Гріна, «Коротка історія часу» Стівена Гокінга, «Космос» Карла Сагана тощо. Ці праці допомогли створити обґрунтовану наукову базу для опису альтернативних вимірів.

Уже на початку твору читач знайомиться з книгою Гріна, яку читає головний герой. Його дідусь Арсен запитує:

«– Як книга? Не закладна? – запитав Арсен.

– Так.

– І ти віриш, що рух часу – ілюзія?

Арсенова посмішка проступила виразніше.

– Уявляю, як важко заштовхати в голову таку ідею, але я думаю, що так. Точніше – я не маю чого заперечити. Тут, – він тицьнув пальцем у книгу, – немає вичерпної відповіді на запитання, що таке час. Проте Грін переконливо доводить, що наше сприйняття світу суб’єктивне та неправильне, що час – це щось значно більше, ніж здається із повсякденного досвіду» [25, ст. 113].

Ця наукова концепція згодом повторюється у словах іншого персонажа – Семена Ярмуша. Саме його міркування допомагають краще зрозуміти ідею альтернативного простору, що приховується у звичайному ліфті. Семен переказує думки свого батька Якова, які базуються на переосмисленні рівнянь Ейнштейна:

«...– Вона [Соломія Ярмуш] розповіла, що в другій половині шістдесятих її Яків [чоловік Соломії] завершив роботу над власним розв'язком рівнянь Ейнштейна. Яків зробив кілька дивних висновків, зокрема заперечував плинність часу. Я не пам'ятаю подробиць розмови, але йшлося про те, що плин часу – це ілюзія, що час – це лиш одна з координат, дещо відмінна від решти, чотиривимірного часу-простору. Якову не подобалася аналогія річки, що тече, він уявляв простір-час застиглим безкінечним озером.

Семен не зауважив, як напружилось обличчя хлопчика, що сидів навпроти. Марк пригадував розділ «Замерзла річка» із книги Браяна Гріна: чоловік слово в слово повторював висновки британця» [25, с. 465-466].

Подібні фрагменти демонструють, що концепція часу і його умовності подаються не лише крізь призму художньої вигадки, а й завдяки елементам наукового пізнання. Зокрема, такі вкраплення з наукової літератури допомагають краще зрозуміти суть «потойбічного світу», який Кідрук інтерпретує як «бульбашки», що виникають у межах одного озера. Тут озеро постає як образ простору, річка – символ плину часу, а бульбашки – уособлення просторово-часових викривлень, які автор трактує як «паралельні виміри», котрі співіснують поруч, у глибинах однієї реальності.

Реалістичність художнього світу, створеного Кідруком, забезпечена не тільки за рахунок цитат із наукових джерел. Автор занурює читача в достовірний контекст, використовуючи реальні локації, зокрема місто Рівне, яке має для нього особливе значення, адже він сам народився й виріс там. Такий вибір дозволяє йому з точністю змальовувати знайомі місця, зокрема багатоповерхівку, в яку переїжджає головний герой Марк зі своєю родиною.

Ретельність у деталях виявляється і в описі справжньої вулиці Квітки-Основ'яненка: «Марк довго не міг вибрати місце для телескопа. Спочатку вирішив поставити його відразу біля виходу на дах, посередині між надбудовами, проте швидко зрозумів, що це не найкраща ідея. За сотню метрів на південь від багатоповерхівки сяяла вогнями Соборна – головна вулиця Рівного. Кав'ярня «Шоколад», 39-те відділення Ощадбанку, піцерія «Сіеста», якісь магазини – що більше темряви наповзало зі сходу, то яскравішою здавалася вулиця. Зрештою хлопець розмістився на північному краї довшого крила. Надбудова захищала його від вітру та світла із Соборної, крім того, на північному сході, враз за багатоповерхівкою, починався приватний сектор, який пролягав практично до Північного. Майже всі будинки були одноповерховими, тож світла видавали мало» [512, с. 43].

Цей опис демонструє глибоку обізнаність автора з місцевістю: згадуються справжні кав'ярні, банки, вулиці, що створює ефект повної достовірності й дозволяє читачеві краще зануритися в події роману.

Ще однією важливою складовою реалістичного тла є зображення шкільного життя. Щоб правдоподібно відтворити поведінку та проблеми підлітків, Кідрук консультувався з учителькою математики Рівненської гімназії «Гармонія» Наталією Романівною Соколовською, яка працювала там у 2016 році. Завдяки цим розмовам автор зумів передати не лише типові труднощі учнів, а й відтворити реалії навчального процесу: байдужість адміністрації, формалізм медперсоналу, моральну втомленість учителів.

У розділах, пов'язаних із містичними чи псевдонауковими елементами, автор також спирається на конкретні джерела інформації. Так, у післямові до роману він згадує Олю та Андрія Соколовських, які поділилися з ним маловідомими деталями українських поховальних традицій і нюансами доступу до персональних даних. Завдяки цьому Кідруку вдалося достовірно описати ситуацію, коли чотирнадцятирічний хлопець, знаючи лише прізвище, зміг знайти фотографію людини [25, с. 502–503].

Таким чином, поєднуючи вигадку з документальністю, фантастику з точними фактами, Макс Кідрук створив художній світ, що вражає своєю переконливістю. Його текст функціонує на межі між реальністю та вигадкою, змушуючи читача не просто повірити в історію, а відчувати її як можливу.

У романі Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи» відображено не лише моторошну атмосферу містичної історії, а передусім – психологічну драму дорослішання. Через внутрішні монологи, поведінку, систему стосунків автор розкриває кризові стани підлітків, їхню боротьбу за самоствердження, потребу бути почутими й зрозумілими. У центрі уваги – психологічне формування особистості в період переходу від дитинства до юності, що, за визначенням психологів (Л. Божович, І. Кон, Д. Фельдштейн), є одним із найскладніших етапів онтогенезу людини.

Підлітковий вік характеризується нестабільністю емоцій, підвищеною чутливістю до соціального оточення, потребою в самовираженні та одночасно – у прийнятті групою. Для цього віку типовими є сумніви у власній цінності, пошук життєвих орієнтирів, протест проти авторитетів, максималізм і прагнення до незалежності. Ці ознаки яскраво простежуються в образах головних героїв роману – Марка, Соні, Артема та навіть дорослих персонажів, чії дії також зумовлені внутрішніми конфліктами.

Образ Марка Грозана як втілення «мовчазного протесту».

Марк – центральна фігура твору, крізь призму якої читач сприймає більшість подій. Його психологічний портрет побудовано на контрасті між зовнішньою замкнутістю та внутрішнім інтелектуальним потенціалом. Хлопець не вписується у шкільний колектив, що зумовлено його інтересами, інтелектуальною зрілістю та спостережливістю. Його мовчання – це не слабкість, а своєрідна форма опору системі, яка вимагає пристосування.

Марк відрізняється аналітичним складом мислення, він захоплюється наукою, астрономією, теорією часу, що стає його способом втечі від реальності. У цьому проявляється типова для підліткового віку стратегія компенсації: замість соціальної реалізації герой шукає сенс у пізнанні світу.

Водночас він відчуває глибоку потребу в розумінні, яку не отримує ні від ровесників, ні від батька. Його страждання – це не лише реакція на булінг, а й наслідок внутрішнього конфлікту між бажанням бути прийнятим і переконанням, що більшість людей живе поверхнево.

Через образ Марка Кідрук демонструє, наскільки самотнім може бути підліток, який «випадає» з колективу. Його мовчання стає символом невисловленого болю – того, що сучасне суспільство часто не помічає, бо зосереджене на зовнішніх проявах успіху. Таким чином, герой уособлює мовчазний протест проти байдужості й духовної порожнечі, притаманної дорослому світові.

Соня — пошук гармонії між емпатією та самозахистом.

Образ Соні є втіленням емоційно відкритої, але вразливої дівчини. Вона прагне зрозуміти Марка, однак часто не знаходить потрібних слів або боїться вийти за межі прийнятих норм. Її поведінка коливається між співчуттям і внутрішнім страхом бути відкинутою групою, що є типовою реакцією підлітків на соціальний тиск.

Соня намагається підтримати Марка, проте її емпатія має межі: у ключові моменти вона мовчить, не наслідуючись виступити проти більшості. Через цей образ автор тонко демонструє дилему підліткової доброти, коли навіть щире співчуття може бути зруйноване страхом осуду. Водночас Соня виступає важливим моральним контрапунктом у романі: вона символізує ту частину молоді, яка здатна відчувати й розуміти, але ще не має сили діяти.

Її внутрішня боротьба – це відображення становлення емпатії як риси характеру. Завдяки Соні читач спостерігає, як складно сучасній людині зберегти людяність у середовищі, де панує цинізм і зневага. Її образ дає педагогам можливість говорити з учнями про емоційну чутливість, важливість підтримки, а також про страх бути “іншим”.

Артем Бродовий — уособлення соціальної агресії.

Артем – антагоніст, але не класичний “злочин”, а радше жертва соціальних обставин. Його агресивність і жорстокість – наслідок дефіциту

любові, непорозуміння в сім'ї, прагнення домінувати в групі. Через цього персонажа Кідрук показує, що булінг ніколи не виникає на порожньому місці. Агресор теж часто є людиною, яка переживає власну травму.

Артем діє з позиції сили, бо тільки так може утвердитися в соціумі. Його зневага до Марка – спосіб довести собі власну значущість. У цьому проявляється психологічний механізм проєкції: він висміює в іншому те, чого боїться у собі, – слабкість, невпевненість, потребу у визнанні.

Кідрук не демонізує Артема, а зображає його як складну, суперечливу особистість, у якій поєднуються страх і агресія, почуття провини і бажання самоствердження. Це дає змогу вчителям під час обговорення твору звертати увагу учнів на причини насильства, аналізувати поведінку кривдника з позиції психології, а не моралізаторства.

Батьки як віддзеркалення дорослого світу.

Віктор та Яна Грозани – не менш важливі фігури в системі образів. Вони уособлюють покоління дорослих, які прагнуть добра, але не завжди здатні емоційно підтримати дитину. Віктор – прагматик, який переконаний, що життя – це боротьба, тому виховує сина в дусі самостійності. Його відстороненість і зайнятість створюють між ними стіну непорозуміння.

Яна, навпаки, гіперопікує Марка, намагається компенсувати нестачу уваги чоловіка, але цим ще більше ізолює хлопця. Її любов набуває форми контролю, що лише поглиблює його самотність.

Таким чином, через дорослих Кідрук розкриває психологічну спадковість травм: дитина не просто реагує на оточення – вона наслідує спосіб мислення і поведінки батьків. Це дозволяє інтерпретувати роман не лише як підліткову історію, а як соціально-психологічну драму родини.

Поступовий розвиток персонажів демонструє процес дорослішання, який проходить через біль, втрати та внутрішнє прозріння.

Марк вчиться не лише розуміти світ, а й приймати власну вразливість; Соня – долати страх і вчитися діяти; Артем – усвідомлювати наслідки своєї жорстокості.

Усі троє проходять різні етапи емоційного зростання: від хаосу почуттів до здатності до саморефлексії.

Ця психологічна динаміка є надзвичайно важливою для освітнього процесу, адже дає можливість учням упізнати себе в героях, співпережити їхній досвід і, можливо, переосмислити власні вчинки. Саме тому роман Кідрука має високий соціально-педагогічний потенціал: він не просто розповідає історію, а спонукає до емоційного діалогу між учителем і учнями.

Підлітковий вік є одним із найскладніших і найвідповідальніших етапів розвитку особистості. Саме у цей період формуються базові риси характеру, моральні орієнтири, система цінностей, здатність до емпатії, толерантності й відповідальності. Психологи наголошують, що становлення підлітка відбувається в складному соціокультурному середовищі, де поєднуються як зовнішні впливи (сім'я, школа, соціум, медіа), так і внутрішні чинники – пошук власного «я», прагнення до самостійності, протиріччя між дитячим і дорослим світами.

У контексті творчості Макса Кідрука ці процеси набувають особливого художнього вираження. Його роман «Не озирайся і мовчи» демонструє, наскільки глибоко автор розуміє психологічні переживання підлітка, який стикається з булінгом, нерозумінням у родині, внутрішніми страхами й самотністю. Головний герой Марк Грозан – втілення цілого покоління сучасних українських підлітків, яким доводиться дорослішати в умовах нестабільності, надлишку інформації та браку живого людського спілкування.

Сучасне інформаційне суспільство істотно впливає на формування емоційної сфери дитини. Доступ до інтернету, соціальних мереж, масових розваг створює ілюзію комунікації, але часто призводить до відчуження. Підлітки, які не отримують достатньої підтримки в сім'ї, шукають розуміння у віртуальному просторі, де межі між реальністю та вигадкою стираються. Саме тому вони стають більш вразливими до насмішок, тиску, порівнянь і знецінення – явищ, які становлять основу сучасних форм булінгу та кібербулінгу.

У романі Кідрука ця тенденція показана через протиставлення світу дітей і дорослих: герої підліткового віку живуть у своєму інформаційному всесвіті, де найважливішим є визнання однолітків, а не думка батьків. Марк, з одного боку, прагне самостійності, з іншого – болісно потребує розуміння й прийняття. Він опиняється у типово підлітковій дилемі: прагненні бути «як усі» та водночас залишатися вірним собі. Цей конфлікт стає основою його емоційної кризи, що підсилюється байдужістю батька й соціальною ізоляцією в школі.

Психологи відзначають, що в підлітковому віці особливо загострюється потреба в позитивному самосприйнятті, адже саме тоді формується самооцінка, від якої залежить подальший розвиток особистості. Якщо в цей період підліток стикається з відторгненням, агресією чи приниженням, це може призвести до тривалих емоційних травм, втрати віри у власні сили й навіть девіантних форм поведінки. Макс Кідрук з великою делікатністю показує, як у душі Марка накопичується біль від постійного непорозуміння, і водночас – як ця внутрішня боротьба може стати поштовхом до зростання.

Назва роману «Не озирайся і мовчи» є багатошаровим символом. Вона уособлює не лише фізичну небезпеку, пов'язану з моторошними подіями сюжету, а й соціально-психологічний стан героїв. Мовчання стає метафорою замкненості, небажання або нездатності висловлювати біль, страхи, образи. Для підлітка, який переживає булінг або тиск, мовчання – це спосіб самозахисту, але водночас і пастка, що віддаляє його від можливості отримати допомогу.

У сім'ї Грозанів мовчання виконує роль психологічного бар'єра. Батько, поглинутий роботою, не здатен емоційно відгукнутися на проблеми сина. Марк, своєю чергою, замість відкритої розмови замикається в собі, що лише поглиблює непорозуміння. Таке «розірване спілкування» є типовою моделлю для багатьох сучасних родин, де комунікація підмінюється побутовими фразами, а справжня емоційна взаємодія зникає.

Для педагогів важливо звернути увагу на цю особливість: сучасні діти часто не вміють говорити про свої емоції не тому, що не хочуть, а тому, що не мають безпечного простору для цього. У зв'язку із зазначеним у роботі з текстом роману доцільно використовувати методи арт-терапії, рольового моделювання, інтерактивного читання, які допомагають учням «проговорити» власні страхи й переживання через літературних героїв.

Попри загальний трагічний настрій, роман Кідрука утверджує ідею людяності. Навіть у найтемніших обставинах поруч із Марком є люди, здатні підтримати, насамперед Соня. Її образ уособлює силу емпатії, розуміння і прийняття. Соня не просто подруга, вона – дзеркало, в якому Марк бачить своє справжнє «Я». Саме через спілкування з нею герой поступово вчиться долати замкненість, довіряти і співчувати.

Дружба у творі виступає терапевтичним механізмом: вона допомагає пережити травматичний досвід, відновити віру в добро, розірвати коло самотності. Для підлітків у реальному житті такі стосунки мають колосальне значення: вони формують соціальну компетентність, уміння слухати, ділитися емоціями, приймати інших без осуду. Тому під час роботи з романом у навчальному процесі варто застосовувати колективні форми обговорення – «групи підтримки», діалогічні дискусії, тренінги з розвитку емоційного інтелекту.

Одним із центральних виховних меседжів роману є утвердження цінності емпатії. Макс Кідрук ненав'язливо показує, як байдужість породжує страждання, а співчуття – рятує. У сценах взаємодії героїв автор постійно наголошує: навіть найменший вияв розуміння може стати переломним моментом. Саме емпатія дозволяє герою зробити крок від ізоляції до відкритості, від страху – до дії.

В освітньому процесі потенціал емпатії може бути реалізований через методи емоційного читання, дискусії з моральним вибором, рефлексивні щоденники. Учні, аналізуючи поведінку героїв, не лише вчаться оцінювати

їхні дії, а й усвідомлюють власні емоції та реакції. Це сприяє вихованню моральної чутливості й відповідальності за свої слова та вчинки.

Художня проза Макса Кідрука має потужний соціально-педагогічний потенціал. Роман «Не озирайся і мовчи» не лише порушує актуальні проблеми, а й пропонує шляхи їх осмислення. Він вчить не боятися бути собою, не замовчувати біль, шукати підтримку, цінувати родинні зв'язки. Це робить твір особливо корисним для використання в освітньому процесі, адже він поєднує глибину змісту з емоційною доступністю для молоді.

Педагог, який працює з цим текстом, отримує можливість формувати у школярів цілісне бачення світу, навички рефлексії, комунікації та соціальної взаємодії. Вивчення роману сприяє не лише розвитку читацької компетентності, а й вихованню активної життєвої позиції, толерантності, вміння співчувати й допомагати іншим.

Отже, роман Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи» можна розглядати як своєрідний педагогічний інструмент, що дозволяє через художнє слово впливати на становлення особистості підлітка, формувати емоційну зрілість і моральну відповідальність – ті якості, які визначають людяність у найглибшому значенні цього слова.

Висновки до розділу 2

Другий розділ дослідження було присвячено глибокому аналізу ключових соціально-педагогічних проблем, порушених у романі Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи». У центрі уваги – фігура головного героя Марка Грозана, через внутрішній світ якого автор розкриває типові, але водночас болісні й важливі для сучасної молоді ситуації. Особливістю твору є не лише актуальність порушених питань, а й їх емоційна глибина та психологічна достовірність, що дозволяє читачеві відчувати пережите героєм майже фізично.

У підрозділі 2.1 розглянуто проблеми дитячої самотності, відчуження та дефіциту батьківської любові, які зумовлюють психологічну травмованість

підлітка. Через постать Марка простежено, як емоційна ізоляція в сім'ї – особливо з боку батька – формує в дитини відчуття меншовартості, непотрібності та соціальної непомітності. Попри всі зусилля матері створити емоційно тепле середовище, байдужість батька до сина, відмова в увазі та повазі стали джерелом внутрішньої кризи хлопця. Також виявлено, що для підлітка небезпечною є не тільки відсутність відкритої підтримки, а й мовчазне ігнорування, у якому він змушений формувати власне «Я» без зовнішніх опор. Усе це породжує глибокі психоемоційні рани, які можуть мати серйозні наслідки в майбутньому.

У підрозділі 2.2 було проаналізовано ще один пласт соціально-педагогічної проблематики – булінг, цькування та соціальне відторгнення, з якими стикається герой у шкільному середовищі. Відсутність підтримки з боку дорослих (учителів, адміністрації), поширена культура мовчання та страху, приниження з боку однолітків – усе це створює в школі атмосферу постійної загрози та напруження. Кідрук показує булінг не як побутовий епізод, а як глибоку соціальну проблему, що руйнує самооцінку дитини, ізолює її від світу і формує патологічну самотність. Водночас автор виводить опосередковану провину дорослих – і батьків, які не вміють почути дитину, і педагогів, які ігнорують тривожні сигнали.

Окремо варто наголосити на важливості теми психічного здоров'я, що постає у творі як природне продовження гнітючого досвіду Марка. Його роздуми про смерть, прагнення «розчинитися», уникнути болю реальності засвідчують граничний стан внутрішнього виснаження. Але водночас Кідрук створює складний, неоднозначний, живий портрет підлітка – з його болем, гнівом, пошуками та надією. У постаті Марка відображено цілі покоління дітей, які, маючи смартфони, соцмережі, знання і таланти, часто залишаються наодинці зі своїми страхами й переживаннями.

Отже, роман «Не озирайся і мовчи» виступає дзеркалом соціальних ран сучасного суспільства, а його художній вимір слугує чутливим інструментом аналізу й осмислення соціально-педагогічної проблематики. Через історію

одного підлітка автор доносить універсальні послання про потребу у взаємопідтримці, емпатії, відкритому діалозі між дорослими та дітьми.

Розділ 2 дослідження засвідчив, що сучасна підліткова література здатна не лише озвучувати болючі теми, а й формувати чутливість, стимулювати переосмислення ролі дорослого в житті дитини та сприяти створенню безпечного освітнього й родинного середовища.

РОЗДІЛ 3. ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОМАНУ МАКСА КІДРУКА «НЕ ОЗИРАЙСЯ І МОВЧИ» В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

3.1. Методичні аспекти роботи з текстом роману «Не озирайся і мовчи» в освітній діяльності вчителів ЗЗСО

У сучасному освітньому процесі надзвичайно важливо використовувати художню літературу не лише як інструмент розвитку мовленнєвої компетентності, а й як засіб соціалізації, формування ціннісних орієнтирів, критичного мислення та емоційного інтелекту учнів. Саме тому залучення до опрацювання таких творів, як роман Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи», відкриває широкі можливості для реалізації соціально-педагогічного потенціалу літературного тексту в контексті Концепції нової української школи.

Насамперед варто зазначити, що роман «Не озирайся і мовчи» є глибоким соціально-психологічним твором, який порушує важливі теми: становлення особистості підлітка, булінг у школі, нерозуміння між батьками і дітьми, необхідність самопізнання, потреба в підтримці та прийнятті. Це робить твір надзвичайно релевантним для використання у навчальному процесі в закладах загальної середньої освіти, зокрема в старших класах (9–11).

Сучасна українська література дедалі активніше проникає в шкільну освіту, формуючи не лише читацьку компетентність, а й критичне мислення, емпатію та здатність до рефлексії у школярів. Один із творів, який має потужний соціально-педагогічний потенціал і може бути ефективно використаний у навчальному процесі, – роман Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи». Цей твір порушує важливі проблеми підліткового віку, морального вибору, стосунків у родині, шкільного булінгу, а також екзистенційного пошуку себе. Для педагогів ЗЗСО (закладів загальної середньої освіти) методика викладання цього тексту має базуватись на міжпредметному підході, інтерактивних стратегіях, гуманістичних засадах педагогіки партнерства.

Передусім варто зазначити, що успішна робота з романом потребує врахування вікових особливостей учнів. Учні старшої школи – аудиторія, що переживає активне становлення ідентичності, має потребу в осмисленні особистого досвіду та моральних цінностей. Саме тому аналіз роману «Не

озирайся і мовчи» має бути не тільки літературознавчим, а й емоційно-психологічним.

З огляду на складну тематику твору важливо дотримуватися принципу емоційної безпеки. Вчитель повинен створити атмосферу довіри та відкритості, де учні можуть вільно висловлювати свої думки, але водночас – не наражати однокласників на психологічний дискомфорт. Наприклад, обговорюючи тему шкільного насилля, слід використовувати анонімні анкетування, мозкові штурми, рольові ігри або метод «гарячого стільця», де учні можуть говорити від імені персонажа.

Зміст роману дозволяє організовувати міжпредметні зв'язки з правознавством (права дитини, насильство в школі), основами здоров'я (психологічне благополуччя, захист особистих меж), етикою (моральний вибір), а також громадянською освітою. Таким чином, читання перетворюється на глибокий інтегрований досвід.

З методичної точки зору доцільно:

1. Використовувати проблемно-дискусійні методи. Проблеми, підняті в романі, спонукають до діалогу: «Чому жертва мовчить?», «Де межа між дисципліною й тиском?», «Що означає бути мужнім у сучасному світі?». Учитель може використовувати «дебати», «фішбоун», «шкалу думок», запрошуючи учнів аргументовано висловлювати власну позицію.

2. Застосовувати прийом «читання з передбаченням». Наприклад, пропонувати учням за уривком чи цитатою передбачити подальший розвиток подій, спрямовувати їх на розуміння внутрішнього світу героїв.

3. Робота з візуальними матеріалами. Створення колажів, інфографіки, ментальних карт дозволяє візуалізувати переживання героїв, структурувати сюжет, виокремити ключові проблеми.

4. Творчі завдання. Учні можуть написати листа від імені Марка чи Соні до когось із дорослих, скласти маніфест «Як зупинити булінг у школі», створити подкаст або коротке відео на тему «Мовчання чи сміливість». Це не тільки розвиває мовленнєві вміння, а й формує соціальну активність.

5. Метод проєктів. Групи учнів можуть підготувати міні-дослідження: «Булінг як соціальна проблема», «Права дитини в сучасній Україні», «Портрет сучасного підлітка крізь призму літератури».

6. Залучення до позакласного читання. Після роботи з романом учням можна запропонувати твори схожої тематики, наприклад, «Червоний» Андрія Кокотюхи, «Зламани речі» Олени Рижко, «Миротворець» Івана Андрусика. Це дозволить розширити літературний горизонт і підтримати інтерес до читання.

Окрім того, учитель може створити індивідуальну траєкторію читання: якщо учень пережив подібний досвід або, навпаки, уникає складних тем, учитель повинен тактовно реагувати, пропонуючи альтернативні завдання чи інші твори для аналізу.

Важливим аспектом є й оцінювання. У роботі з романом доцільно орієнтуватися не тільки на традиційні знання (аналіз персонажів, сюжет), а й на *soft skills*: вміння висловлювати думку, емпатію, вміння вести діалог, поважати чужу позицію.

Один із найважливіших аспектів роботи з романом у школі – це створення сприятливого середовища для осмислення й обговорення підлітками складних життєвих ситуацій, з якими вони можуть зустрічатися у власному житті. Вчитель може виступати в ролі фасилітатора – тобто не лише інформатора, а й провідника у процесі критичного осмислення художнього твору, спонукаючи учнів до роздумів, аналізу, співпереживання та формування власної позиції.

Основні напрями роботи з романом у межах соціально-педагогічного підходу:

1. Виховання емоційного інтелекту. Учні можуть обговорювати почуття головних героїв (Марка, Соні, Влада, Артема, Яна), аналізувати їхню поведінку, вчинки, мотивацію. Такий аналіз сприяє розвитку емпатії, вмінню розпізнавати емоції інших людей і власні реакції.

2. Обговорення теми шкільного насильства та способів його подолання. Тема булінгу розкрита в романі глибоко і багатопланово. Це дає змогу

організувати обговорення у форматі тренінгу, дебатів або тематичних диспутів, під час яких учні шукатимуть способи вирішення конфліктних ситуацій, вчитимуться говорити про власні емоції, відстоювати себе та допомагати іншим.

3. Поглиблення розуміння сімейних цінностей. Через образи Віктора, Яни, Арсена Грозанів учні мають змогу побачити, як різні стилі виховання, відсутність або наявність уваги з боку дорослих впливають на емоційний стан і поведінку дитини. Обговорення може бути спрямоване на формування уявлення про здорову комунікацію в родині.

4. Розвиток навичок рефлексії. Запропоновані учням творчі завдання (есе, лист героєві, уявне інтерв'ю з автором, написання альтернативного фіналу тощо) сприяють глибшому проникненню в текст і розвиткові вміння аналізувати літературний твір крізь призму власного досвіду.

5. Осмислення поняття «відповідальність за вибір». Марк неодноразово опиняється перед складним моральним вибором. Дискусія навколо його вчинків і наслідків цих рішень може стати основою для уроків громадянської освіти або годин спілкування.

Форми та методи реалізації методичних аспектів:

1. Інтерактивні методи: робота в малих групах, «мозковий штурм», рольові ігри (відтворення сцен із твору з подальшим аналізом), метод «Прес».

2. Метод проєктів: створення буклетів на тему проблем роману, відеопрезентацій, соціальних плакатів.

3. Інтегровані уроки: поєднання літератури з психологією, громадянською освітою, етикою.

4. Тематичні обговорення на класних годинах: «Як не мовчати, коли тобі боляче», «Яким має бути справжній друг», «Чому варто слухати і чути дитину».

Використання роману «Не озирайся і мовчи» в навчальному процесі дає змогу також залучити батьків до педагогічного діалогу. Наприклад, можна організувати спільне читання або обговорення фрагментів твору на

батьківських зборах, щоб звернути увагу дорослих на потребу чути своїх дітей, виявляти до них довіру й підтримку.

Загалом системна методична робота з романом Макса Кідрука допомагає реалізувати низку ключових компетентностей, передбачених Концепцією нової української школи: читацьку, соціальну, громадянську, емоційно-етичну та культурну [31]. Такий підхід сприяє формуванню зрілої, емпатійної особистості, яка вміє аналізувати, робити висновки та діяти відповідально в реальному житті.

Ефективна робота з художнім текстом у сучасній школі потребує від учителя не лише глибокого літературознавчого аналізу, а й методичного підходу, який допомагає активізувати пізнавальну діяльність учнів, формувати критичне мислення, емоційний інтелект і ціннісні орієнтири. Зокрема, роман Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи» є надзвичайно цінним матеріалом для формування в учнів ключових компетентностей, визначених Державним стандартом базової середньої освіти, таких, як уміння вчитися впродовж життя, спілкуватися державною мовою, соціальна та громадянська компетентність, ініціативність і креативність [19].

Отже, використання роману «Не озирайся і мовчи» в навчальному процесі закладів загальної середньої освіти – це не просто вивчення літературного твору, а комплексна педагогічна робота з формування життєво важливих навичок і цінностей у підлітків.

У підсумку можна стверджувати, що роман Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи» є унікальним літературним матеріалом для формування світогляду старшокласників. Його педагогічна цінність полягає не лише в тематиці, а й у глибокій психологічній правді, яка дозволяє кожному учневі побачити себе в тексті, осмислити власний досвід і знайти нові відповіді на складні життєві питання. Успішна методична реалізація вимагає від учителя не шаблонності, а творчого підходу, відкритості до діалогу та бажання бути з учнями «на одній хвилі».

Робота над текстом роману має спиратися на компетентнісний підхід, що передбачає поєднання знань, умінь і цінностей. Учитель має не лише навчити аналізувати твір, а й допомогти учням осмислити власні переживання, співвіднести прочитане з особистим досвідом. Наприклад, обговорення сцен булінгу в романі може стати основою для виховної бесіди про толерантність, повагу до інших, необхідність підтримки тих, хто опинився в кризовій ситуації.

Також ефективним є діяльнісний підхід, який спрямований на активну участь учнів у процесі пізнання. Робота з романом може включати різноманітні практичні форми діяльності:

1. Створення психологічних портретів героїв (Марк, Соня, Віктор Грозан, Арсен).
2. Інсценізація ключових епізодів твору.
3. Підготовка творчих робіт – буктрейлерів, постерів, ілюстрацій, подкастів від імені героїв.
4. Складання щоденника емоційного відгуку під час читання роману.
5. Проведення дебатів на тему «Чи може наука пояснити все?» або «Чому підлітки тікають у вигаданий світ?».

Особливу увагу варто приділяти емоційно-ціннісному підходу, який допомагає учням зрозуміти морально-етичні дилеми, порушені у творі. Через аналіз стосунків між героями (Марк – батько, Марк – Соня, Арсен – онук) учні навчаються розпізнавати складні емоції, говорити про них, проявляти емпатію. Учитель може використовувати метод «кола емоцій», де школярі висловлюють, які почуття викликали у них певні епізоди роману.

Сучасна педагогіка вимагає використання інноваційних технологій навчання. Однією з них є технологія критичного мислення, яка передбачає роботу за трьома етапами:

1. Виклик – постановка проблемного питання (наприклад: «Чому люди втрачають здатність чути інших?»).

2. Осмислення – робота з текстом, пошук аргументів, цитат.

3. Рефлексія – формулювання власного висновку, обговорення в парах або групах.

Ефективним є також використання інтерактивних методів навчання:

1. «Ажурна пилка» — розподіл класу на групи, які аналізують різні аспекти твору (проблеми, герої, наукові ідеї, моральні висновки), а потім презентують свої висновки одне одному.

2. Метод «Шість капелюхів мислення» (Е. де Боно) – учні аналізують ситуацію з різних точок зору: логічної, емоційної, творчої, критичної, тощо.

3. «Кейс-метод» – розбір конкретних моральних дилем роману, наприклад: «Як би ти вчинив на місці Марка, коли його принижували?».

Інтеграція сучасних технологій, таких, як створення цифрових буктрейлерів, онлайн-квестів або інтерактивних карт роману (Google Maps із позначеннями локацій), стимулює інтерес до читання, розвиває цифрову грамотність і командну взаємодію.

Використання проєктної діяльності дозволяє учням глибше осмислити соціально-педагогічну проблематику твору. Наприклад, можна створити колективний проєкт «Не озирайся і мовчи: як подолати байдужість?», у межах якого школярі досліджуватимуть прояви булінгу у власному середовищі, проводитимуть анонімні опитування, готуватимуть поради та соціальну рекламу на тему взаємоповаги.

У цьому контексті роман Макса Кідрука виступає не лише художнім текстом, а й інструментом виховання особистості, що мислить, відчуває, аналізує і робить моральний вибір. Поєднання наукової складової та соціальної драми дає вчителю можливість інтегрувати матеріал роману у міжпредметний простір – поєднати українську літературу з фізикою, етикою, психологією, інформатикою.

Таким чином, методика роботи з романом «Не озирайся і мовчи» має бути комплексною, охоплювати як літературознавчий, так і соціально-педагогічний, психологічний і виховний аспекти. Це дозволяє не лише сформувати читацьку компетентність, а й сприяти розвитку ціннісних орієнтацій, емпатії, толерантності та внутрішньої відповідальності школярів.

3.2. Формування емпатії та соціальної відповідальності в учнів на матеріалі творчості Макса Кідрука

Сучасна освіта в Україні має не лише забезпечувати академічні знання, а й сприяти формуванню високих морально-етичних якостей в учнів. Одним із ключових завдань є виховання емпатії, здатності до співпереживання, а також соціальної відповідальності, що виявляється в повазі до інших, усвідомленні наслідків своїх дій та готовності до конструктивної взаємодії в соціумі. Твори Макса Кідрука, зокрема роман «Не озирайся і мовчи», мають надзвичайно потужний виховний потенціал у цьому напрямі.

Емпатія як механізм засвоєння моральних норм та цінностей діє на двох рівнях: на рівні міжособистісних стосунків та на рівні суспільної взаємодії. Певна річ, суспільство зацікавлене в розвитку цієї здатності у кожного зі своїх членів, адже емпатія перетворює поведінку людини на суспільно прийнятну, а за умови її достатнього розвитку – гуманну. Крім того, у кожного психічно здорового індивіда існує природне бажання відчувати розуміння, співчуття, турботу рідних, близьких, знайомих і просто навколишніх людей. Для дитини співчуття, співпереживання, розуміння з боку дорослих життєво необхідні: у перші місяці – просто для нормального психічного розвитку, надалі – для формування здорової особистості із соціально обумовленою поведінкою. Здатність до емпатії є вродженою, але її розвиток відбувається протягом життя: від примітивних форм емоційного зараження до високодуховних проявів жертвності.

Твердження про позитивну роль високого рівня розвитку емпатії для успішної соціальної адаптації сповна вписується в парадигму

Г. Костюка. Він стверджує, що процес соціалізації відбувається в три етапи: власне адаптація, персоналізація та інтеграція. Однак саме високий рівень емпатії заважає людині задовольняти власні потреби на етапі персоналізації: людина, чутлива до чужих переживань, здатна пожертвувати власними інтересами на користь іншого, значно обмежує себе та допускає порушення особистісних меж, часто стає жертвою умілих маніпуляцій, що призводить до внутрішньоособистісних конфліктів [33].

Зрозуміло, що без успішного засвоєння умінь та навичок попереднього етапу дитина не здатна до повноцінної інтеграції в соціумі. Тому процес соціалізації для неї буде важкодоступним. Такі люди адаптуються до життя в соціумі, розвиваючи так звану диспозиційну терпимість (аналог толерантності, жертвності). Теоретичних та практичних досліджень, присвячених цій проблематиці, в сучасній психології значно менше, ніж тих, що доводять позитивну роль високого розвитку емпатії. Найчастіше про це йдеться в роботах представників різних напрямів немедичної психотерапії, тому що високоемпатійні особистості складають значну частину їх клієнтів.

Діти з високим рівнем емпатії не завдають особливих проблем та неприємностей батькам і педагогам, але якщо у них розвивається внутрішньоособистісний конфлікт, у результаті якого сформувалося стійке негативне ставлення до інших людей, то їм притаманна прихованість емоцій, застрягання в певних образах, пасивний протест та відгородження від інших. Зазнавши поразки, не досягши бажаного в ситуаціях спільної діяльності, дитина запам'ятовує ці ситуації, накопичує негативний досвід, котрий певним чином орієнтує дитину на очікування неприємних подій та підтримує той фон, на котрому легко спалахують негативні емоційні й інтелектуальні оцінки людей, що породжують недовіру та упередженість, очікування і прогнозування невдач, неприємностей у ситуаціях взаємодії та в розвитку взаємин з людьми. Це заважає пошуку адекватних способів спілкування.

Роман «Не озирайся і мовчи» розкриває складну внутрішню драму підлітка, який переживає біль, несприйняття, нерозуміння та емоційну

ізоляцію. Через глибоке психологічне занурення у внутрішній світ Марка Кідрук створює можливість для читача, особливо підліткового віку, відчувати чужий біль, уявити себе на місці героя, співпережити його втрати й душевні метання.

Такі художні засоби, як внутрішні монологи героя, емоційно насичені сцени (наприклад, сварка з батьком або побиття Артемом Бродовим), опис душевного стану персонажа в момент самотності чи розчарування, дозволяють учням не просто «прочитати історію», а зануритися в неї на рівні особистого досвіду. Це є прямим шляхом до формування емпатійного мислення.

У процесі роботи з романом на уроках української літератури вчитель може використати методи:

- рольової гри (відтворення діалогів, аналіз мотивів поведінки персонажів);
- «гарячого стільця» (учні ставлять запитання герою, а хтось із них відповідає від імені персонажа);
- дискусій («Чи виправдана поведінка Віктора Грозана?», «Як почувався Марк у момент, коли його не захищав ніхто?»).

Ці методи сприяють розвитку емоційного інтелекту та вміння поставити себе на місце іншої людини, що є ключовим у сучасному світі, де взаєморозуміння є основою будь-яких соціальних стосунків.

Проблематика роману тісно пов'язана з темами відповідальності за свої вчинки, соціальної справедливості, взаємодії людини з соціумом. На прикладі конфлікту між Марком і Артемом Бродовим учні мають змогу глибоко осмислити такі питання:

1. Що таке насильство в підлітковому середовищі?
2. Чому мовчання може бути формою зради – як себе, так і інших?
3. Хто несе відповідальність за мовчазне потурання булінгу – самі однолітки, вчителі, батьки, суспільство?

У класному обговоренні на матеріалі роману можна виводити учнів на рефлексію:

1. Які ситуації з твору нагадують ті, що трапляються в школі?
2. Як би поведився ти?
3. Що означає бути відповідальним за іншого?

Під час аналізу образу Віктора Грозана – людини, що змінюється у фіналі твору, усвідомлює свою провину і намагається захистити сина, учні вчаться розуміти, що відповідальність – це не тільки визнання помилки, а й готовність виправити її.

Також важливою є тема громадянської позиції: у творі порушується питання, наскільки важливо не залишатися осторонь, навіть якщо йдеться про складні, травматичні події. Марк проходить болісний шлях від замкненого в собі підлітка до особистості, яка починає розуміти, що не можна мовчати, коли чиниться несправедливість.

Використання роману «Не озирайся і мовчи» на уроках літератури дозволяє не лише формувати читацьку компетентність, а й:

- поглиблювати розуміння моральних норм;
- формувати гуманістичний світогляд;
- виховувати активного, відповідального громадянина.

Практичні завдання можуть включати:

- написання есе на тему: «Чому важливо не мовчати, коли чиниться зло?»;
- підготовку соціальних проєктів у групах: як зробити шкільне середовище безпечним;
- написання листів героям (наприклад, лист до Марка, в якому учень висловлює підтримку).

Такі завдання активізують емоційну залученість, сприяють формуванню особистісних висновків і зростанню внутрішньої відповідальності за свої дії в суспільстві.

Роман «Не озирайся і мовчи» надає потужний ресурс для розвитку в школярів навичок критичного мислення, емпатії та соціальної рефлексії. Головні герої твору – підлітки, які переживають глибокі психологічні потрясіння, моральні дилеми, зіткнення з несправедливістю, травматичним досвідом, а також викликами дорослішання. Усе це відкриває широке поле для дискусій, в яких учні не тільки вчаться мислити, аргументувати, але й пізнають себе.

Одним із найбільш ефективних методів залучення учнів до активного аналізу твору є проведення відкритої дискусії у форматі «Сократівського діалогу», коли вчитель не нав'язує правильні відповіді, а лише ставить глибокі запитання. Наприклад:

1. Чому Марк вирішив мовчати?
2. Чи можна виправдати Віктора Грозана?
3. Чи варто завжди казати правду, навіть якщо це може когось зруйнувати?
4. Чи можлива справедливість у світі, де немає покарання за зло?

Такі запитання допомагають учням мислити не в категоріях «добре / погано», а глибше – крізь призму особистих переконань, моральних цінностей, життєвого досвіду. Вони вчаться слухати одне одного, формулювати власну позицію і знаходити слова для пояснення складних почуттів.

Формування вмінь аналізу художнього образу через дискусію також є важливим. Учні можуть працювати в малих групах над характеристикою персонажів – Марка, Соні, Яна, Арсена, Артема, Олега – й аналізувати:

- внутрішні мотиви поведінки персонажа;
- зміни, які з ним відбуваються впродовж роману;
- типові або нетипові риси підлітка;
- соціальні й психологічні чинники впливу.

Наприклад, під час аналізу образу Соні можна організувати дебати на тему: «Соня – приклад сили чи слабкості?». Дехто може наголошувати на її

вмінні підтримати Марка, на людяності, сміливості, інші – вказувати на її невпевненість, замкнутість, травматичний досвід. Обидві позиції будуть доречними, якщо підкріплені аргументами з тексту.

Ще одним ефективним прийомом є метод дискусійної есеїстики. Після прочитання певної частини роману учні пишуть короткі роздуми у формі есе на одну із моральних тем, що постають у тексті:

1. Якби я був(ла) на місці Марка...
2. Що я думаю про мовчання як форму захисту?
3. Що означає бути гідною людиною в ситуації несправедливості?

Ці есе можуть стати основою для подальших обговорень або виступів, стимулюючи не лише аналітичне, а й рефлексивне мислення – коли учень осмислює текст через власний досвід і світогляд.

Використання інтерактивних вправ також активізує дискусію. Наприклад:

1. «Лінія згоди»: учні займають місце в класі залежно від своєї згоди / незгоди з певним твердженням (напр., «Марк мав право на помсту»), а потім аргументують вибір.

2. «Гаряче крісло»: один з учнів грає роль персонажа, інші ставлять йому запитання.

3. «Суд над героєм»: учні розподіляються на захист і обвинувачення певного героя, готують «судове слухання» та дебати.

Такі методи дозволяють школярам краще розуміти персонажів, формувати критичне ставлення до дій героїв, переосмислювати мораль твору. Важливо, щоб учитель не давав остаточних оцінок, а стимулював відкритість до думок інших.

Окрему увагу слід звернути на інтеграцію психологічного компонента. Наприклад, після сцен побиття, переживання Марка, його сну в підвалі варто обговорити поняття психологічної травми, посттравматичного досвіду, булінгу, маніпуляцій. Це дає змогу учням не лише аналізувати сюжет, а й пізнавати механізми впливу на людину, розуміти глибину авторського задуму.

Такі обговорення варто проводити з обережністю, враховуючи емоційний стан учнів і лише після створення безпечної атмосфери в класі.

Також доцільно використати соціальні проєкти як підсумок дискусій. Наприклад, створення мініпроєкту:

1. «Як ми можемо підтримати однокласника, який пережив травму?».
2. «Створення poradnika «Не мовчи» для підлітків, які зіткнулися з булінгом».
3. «Маніфест мовчання чи відкритості?» – роздуми про мовчання як форму протесту.

Такі проєкти не тільки підсумовують зміст прочитаного, а й дозволяють учням відчувати себе дійовими особами освітнього процесу – не пасивними споживачами знань, а активними мислителями, творцями нового соціального простору.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі було всебічно розглянуто можливості застосування соціально-педагогічного потенціалу роману Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи» в закладах загальної середньої освіти. Особлива увага зосереджена на методичних підходах до аналізу тексту в межах освітньої діяльності вчителя та на реалізації виховної функції літературного твору в шкільному середовищі.

У підрозділі 3.1 схарактеризовано методичні принципи роботи з романом. Зважаючи на тематику твору, що охоплює психологічні труднощі підлітків, проблему самотності, тривоги, відповідальності, наслідків бездіяльності, відсутності довіри до дорослого світу, вчителю варто обирати не лише традиційні форми аналізу (сюжет, композиція, образи, ідеї), а й сучасні інтерактивні технології: елементи сторітелінгу, дебати, рольові ігри, літературні диспути, а також створення психологічних портретів героїв. Такий підхід сприяє емоційному залученню школярів і дозволяє їм переосмислити власний досвід через призму переживань персонажів.

Розробка системи уроків, базованої на творі Кідрука, може стати підґрунтям для інтеграції літератури з курсами «Громадянської освіти», «Основ здоров'я», практичної психології. Таке міжпредметне поєднання забезпечує глибше осмислення твору та формує міждисциплінарні зв'язки, що відповідає вимогам Концепції нової української школи. Зокрема, тема булінгу, байдужості, цифрової залежності, кризи довіри й відчуження відкриває поле для діалогу між учнями, педагогами та батьками, дозволяючи шукати рішення в реальному житті.

У підрозділі 3.2 акцент зроблено на виховному потенціалі роману. Через трагічну історію головного героя школярі мають змогу емоційно прожити досвід, далекий від стереотипного уявлення про підліткове життя, переосмислити поняття «герой», «життя і смерть», «провина» та «прощення». Твір слугує підґрунтям для розвитку морально-етичних якостей: щирості, чесності, співчуття, відповідальності, здатності до самокритики. Надзвичайно важливим є і те, що роман дозволяє підняти тему психічного здоров'я без осуду, з розумінням і підтримкою.

Також роман «Не озирайся і мовчи» відкриває можливості для формування читацької автономії: учні отримують простір для власних тлумачень, інтерпретацій, емоційних рефлексій, що сприяє усвідомленому сприйняттю художнього тексту не лише як навчального об'єкта, а як живого джерела життєвих уроків. У цьому контексті твір Кідрука є прикладом сучасної літератури, яка здатна не лише зацікавити, а й глибоко вплинути на внутрішній світ школярів.

Отже, соціально-педагогічний потенціал роману «Не озирайся і мовчи» є надзвичайно важливим для використання в освітньому процесі. Він дозволяє педагогам реалізовувати як навчальні, так і виховні цілі, поєднувати емоційно-ціннісний і критико-аналітичний підходи, формуючи свідомого, морально зрілого, чуйного читача. Твір сприяє налагодженню діалогу між учителем і учнями, між поколіннями, між літературою й життям. Це робить

його цінним і актуальним ресурсом для формування не лише компетентного учня, а й цілісної особистості.

ВИСНОВКИ

Роман Максима Кідрука «Не озирайся і мовчи» постає не лише зразком сучасної української художньої літератури, а й багатовимірним соціально-педагогічним феноменом, який глибоко розкриває болючі теми, актуальні для підлітків і їхнього оточення. У процесі дослідження було з'ясовано, що автор через динамічний сюжет, науково-фантастичні елементи та глибоку психологізацію персонажів порушує низку соціальних і виховних

проблем: мовчання як травма, емоційна ізоляція, самотність, непорозуміння з дорослими, булінг, відповідальність, втрати.

У процесі дослідження теми «Соціально-педагогічна проблематика роману Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи» було розглянуто низку важливих аспектів, що дозволяють глибше зрозуміти як художню своєрідність твору, так і його потенціал у педагогічній практиці.

У першому розділі роботи проаналізовано теоретичну основу соціально-педагогічної проблематики в романі, визначено коло ключових тем, які можуть мати вплив на виховання, формування моральних орієнтирів та розвиток емоційного інтелекту підлітків. Особливу увагу приділено образу головного героя – Марка Грозана – як моделі сучасного підлітка, який намагається знайти відповіді на складні внутрішні запитання без підтримки з боку дорослих.

Здійснений у першому розділі теоретичний аналіз засвідчив, що поняття соціально-педагогічної проблематики охоплює комплекс питань, пов'язаних із формуванням моральних цінностей, соціальної відповідальності, умінням особистості адаптуватися до викликів суспільства. Художня література, зокрема підліткова, виступає не лише відображенням соціальної дійсності, а й дієвим інструментом впливу на світогляд читача.

У підрозділах 1.1–1.3 доведено, що сучасна українська підліткова література активно звертається до проблем самотності, насильства, пошуку себе, конфлікту поколінь, інформаційної залежності та девальвації духовних цінностей. Саме через художній текст читач має можливість емоційно прожити ці проблеми, усвідомити власні почуття та сформувати критичне мислення.

Акцентовано увагу на специфіці художнього осмислення соціально-педагогічних проблем у романі Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи». У процесі літературознавчого аналізу з'ясовано, що письменник створив цілісний психологічно насичений твір, у якому відображено низку

гостросоціальних тем: булінг, сімейні конфлікти, емоційну ізоляцію, травматичний досвід, релігійні сумніви, нерозуміння між поколіннями.

Особливу увагу зосереджено на проблемі підліткового насильства (булінгу) як найпоширенішої форми девіантної поведінки в сучасному шкільному середовищі. На основі аналізу твору визначено, що його зміст демонструє не лише зовнішні прояви агресії, а й внутрішні наслідки цькування – занижену самооцінку, втрату довіри, замкнутість, прагнення до самотності.

Водночас автор показує, що шляхом подолання цього болючого досвіду стає емпатія – здатність до співпереживання й розуміння іншого. Через взаємини між героями, зокрема Марком і Сонею, розкрито важливу педагогічну ідею: лише підтримка, прийняття та діалог можуть повернути дитині віру в себе.

Соціально-педагогічна цінність роману полягає ще й у тому, що він дає можливість школярам осмислити складні моральні категорії: добро і зло, відповідальність і байдужість, прощення і покарання. Автор не нав'язує готових істин, а створює ситуацію морального вибору, у якій читач сам доходить певних висновків. Це формує морально-етичну рефлексію учнів, розвиває їхній емоційний інтелект і здатність до самоаналізу.

У другому розділі розкрито роль соціального оточення героя, включаючи сім'ю, школу, однолітків. Показано, наскільки глибоко впливають байдужість, відсутність довіри й замовчування на становлення особистості. Автор достовірно передає атмосферу тривоги й ізоляції, у якій перебуває дитина, що стикається з болем, якого дорослі часто не помічають. Аналіз цих аспектів дозволив глибше усвідомити педагогічний потенціал твору.

У третьому розділі роботи акцент зроблено на можливостях практичного використання роману в шкільному освітньому процесі. Визначено ефективні методи роботи з текстом, орієнтовані не лише на розвиток читацької компетентності, а й на формування емоційної чуйності, критичного мислення, навичок рефлексії. Здійснено спробу запропонувати

конкретні підходи до вивчення роману, які дали б змогу учням не просто прочитати твір, а прожити його, осмислити власні емоції, навчитися говорити про важке і бути почутими.

Розкрито практичний аспект використання соціально-педагогічного потенціалу твору Макса Кідрука в шкільному навчанні. Проаналізовано методи, прийоми та сучасні педагогічні технології, які сприяють активному засвоєнню змісту твору учнями. Зокрема, доцільним є використання таких форм роботи, як: інтерактивне обговорення моральних дилем героїв; метод проєктів (створення бук-трейлерів, мінідосліджень); дебати, рольові ігри, вправи на розвиток емпатії; технології критичного мислення (сенкани, “кубування”, “асоціативні кущі”); онлайн-дискусії, інтерактивні карти персонажів, цифрові сторітелінги та ін. Ці методи не лише допомагають учням глибше усвідомити проблематику роману, а й стимулюють формування соціальної компетентності, уміння співпереживати, аналізувати поведінку персонажів і переносити висновки у власний життєвий досвід.

У процесі педагогічного аналізу доведено, що твори сучасної літератури, особливо ті, які порушують морально-психологічні теми, мають великий потенціал у вихованні підлітків. Вони спонукають до роздумів, сприяють становленню етичних орієнтирів і допомагають учням зрозуміти цінність людського життя, любові, довіри й відповідальності.

Використання твору в шкільній практиці сприяє вихованню духовно зрілої, мислячої та чутливої особистості, здатної до саморефлексії, співчуття й активної громадянської позиції. Саме тому вивчення сучасної української підліткової прози, зокрема романів Макса Кідрука, є надзвичайно важливим компонентом гуманістично орієнтованої освіти XXI століття.

Отже, роман Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи» – це не лише художній текст, а потужний соціально-педагогічний інструмент, виховний і просвітницький ресурс, який транслює літературну естетику та виховний потенціал через сюжетну динаміку, глибину психологічних портретів і моральні дилеми. Його інтеграція в освітній процес сприятиме формуванню

чуйного, відповідального покоління, здатного до емпатії, осмисленого діалогу та дійсної турботи про себе й інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук Н. Не озирайся і читай: рецензія. URL: <http://bukvoid.com.ua/>
2. Андрюхіна О. І. «Художня література у подоланні проблеми булінгу». Криворізький державний педагогічний університет, 2023. 88 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2-х кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь, 2003. С. 45–47.

4. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь, 2003. С. 112–114.
5. Бондар В. І. Педагогіка: навч. посіб. К.: Либідь, 2012. 576 с.
6. Бондар Т. І. Художня література як засіб формування світоглядних орієнтирів школяра. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/29550/>
7. Бондаренко І. В. Методика викладання української літератури. К.: Академвидав, 2020. 312 с.
8. Бутенко Н. В. Психолого-педагогічні засади формування емоційної культури учнів. Харків: Основа, 2018. 156 с.
9. Васильківський І. П. Виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку : дис. ... док. філософії : 011. Київ, 2021. 361 с.
10. Голобородько Я. Трансформація соціальних тем у сучасній українській прозі. К.: Літопис, 2020. 215 с.
11. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 374 с.
12. Гриценко Т. Сучасні технології літературної освіти школярів. К.: Педагогічна думка, 2021. 284 с.
13. Грібанова А. «Макс Кідрук: доламуєте ліфтовий парк часів СРСР!» URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42059621>
14. Громадське радіо. «Роман про паралельний світ і булінг». URL: <https://hromadske.radio/podcasts/rankova-hvylya/ne-ozyraysya-i-movchy-roman-pro-paralelnyy->
15. Гуменюк Л. Інтерактивні методи навчання на уроках літератури. – Тернопіль: Мандрівець, 2019. 128 с.
16. Гуменюк Н. Соціально-педагогічний аналіз художніх творів для підлітків. К.: Видавничий дім «Освіта», 2018. 120 с.
17. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: український літературний постмодерн. К.: Критика, 2013. 480 с.
18. Гуревич Р. С. Проектна технологія в сучасній школі. Харків: Основа, 2018. С. 23–27.

19. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/
20. Задніпряна Ю. «НОІМ» – «кінговість» і самобутність Кідрука. URL: <https://archive.chytomo.com/issued/ne-ozirajsya-i-movchi-kingovist-i-samobutnist-kidruka>
21. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії. Черкаси: Вид-во ЧНУ, 2008. 252 с.
22. Іванова Л. Проектні технології у навчанні української літератури. Харків: Основа, 2020. 156 с.
23. Інтерв'ю на радіо про НОІМ «Калуш ФМ». URL: <https://youtu.be/DizszSdDzpY>
24. Капська А. Й. Соціальна педагогіка: теорія і технології діяльності соціального педагога. К.: Центр навчальної літератури, 2011. С. 45–47.
25. Кідрук М. Не озирайся і мовчи: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 512 с.
26. Кизименко О. В. Емоційний інтелект учнів як педагогічна проблема. К.: Педагогічна думка, 2022. 208 с.
27. Кіцелюк С. А. «Трилер «Не озирайся і мовчи» як жанр підліткової літератури». URL: https://ukrlit-2017.blogspot.com/2018/02/blog-post_23.html
28. Ковалюк В. В. Психологія підлітків у романі Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи». Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, м. Берегово, 2023. 54 с.
29. Константинова А. О. Взаємозв'язок концептів «страх» і «смерть» у романі «Не озирайся і мовчи» Макса Кідрука. Києво-Могилянська академія, 2023. 73 с.
30. Константинова К. «Автор першого українського технотрилера Макс Кідрук: «Українців чекає кібер-панкове майбутнє». URL: <https://zn.ua/ukr/amp/ART/avtor-pershogo-ukrayinskogo-tehnotrilerama-kidruk-ukrayincivchekaye-kiber-pankove-maybutnye-.html>

31. Концепція нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
32. Костецька Л. О. Жанр трилеру в творчості М. Кідрука. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Філологічні науки. 2015. № 2. С. 133-137.
33. Костюк Г. С. Психологічні особливості підліткового віку. *Психологія розвитку школяра*. 2017. С. 98–100.
34. Костюк Г. С. Навчання і розвиток учнів. К.: Рад. школа, 1989. С. 102–104.
35. КСД (Клуб Сімейного Дозвілля). Книга «Не озирайся і мовчи». Відгуки. URL: <https://bookclub.ua/catalog/books/pop/ne-oziraysya-i-movchi>
36. Курило В. С. Педагогіка: навч. посіб. К.: Знання, 2012. 327 с.
37. Кравець В. Морально-етична проблематика у сучасній підлітковій літературі. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. 130 с.
38. Лівін М. «Бестселер під час війни. Як Макс Кідрук написав книжку на 900 сторінок і запустив власне видавництво.» URL: https://www.the-village.com.ua/village/city/city-experience/335443-kidruk-rozmova-pro-vidavnitstvo-ta-roman?fbclid=PAAbB9vhO_XWyt9uixIdf8NSTTn38S8wEqiwje81TVnckbmTeOB5WMEiJGDc
39. Лужанська Н. В. Література як засіб виховання морально-духовних цінностей підлітків. *Вісник післядипломної педагогічної освіти*. 2020. №3. С. 45–49.
40. Лук'янова, М. А. Почуття тривоги, як складова частина емоційного життя учня початкової школи. *Психологічна газета*. 2010. № 5. С. 20-30.
41. Макс Кідрук: «Схильний вважати освіченою людину, котра прочитус не менше 20 книг у рік». URL: <https://blog.yakaboo.ua/max-kidruk-interview/>
42. Макс Кідрук: Формула успіху для автора – завжди бути щирим із собою, а не з читачем. URL: <https://www.vezha.org/kidruk/>

43. Марченко А. О. Поняття емоційного інтелекту: теоретико-психологічні підходи, дефініції і структура. Вісник Національного університету оборони України. 2011. № 1 (20). С. 172-175.
44. Мацько Л. І. Українська література в системі духовного розвитку особистості. К.: Освіта, 2012. С. 34.
45. Ніколенко О. М. Сучасна українська література: тенденції, проблеми, постаті. Харків: Основа, 2018. 296 с.
46. Олійник В. А. Теоретичні основи впливу літератури на формування особистості. *Науковий вісник ХДУ. Серія: Педагогіка*. 2018. № 2. С. 21–26.
47. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. К.: Либідь, 2019. 342 с.
48. Пироженко Л. В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. К.: Педагогічна думка, 2019. 312 с.
49. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. К.: А.П.Н., 2010. 192 с.
50. Ремех Т. О. Інтерактивні методи громадянської освіти. К.: Центр освітніх ініціатив, 2017. С. 36.
51. Рижих К. В. «Не озирайся і мовчи» Макса Кідрука: жанр, проблематика та інтертекстуальні кореляції твору. ХНУ імені Каразіна, 2024. 68 с.
52. Роджерс К. Концепція процесу в психотерапії. Ч. 1. URL: <https://surl.li/hwmyhq>
53. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. К.: Генеза, 2011. С. 58.
54. Савченко О. Я. Проблеми виховання в сучасній школі: гуманістичний контекст. К.: Педагогічна думка, 2015. 220 с.
55. Сисоева С. О. Інноваційні педагогічні технології. К.: Освіта України, 2017. 312 с.
56. Струкова О. Жанрова ідентифікація роману-тревеллінгу Макса Кідрука «Мексиканські хроніки. Історія однієї мрії». *Поліаспектність творчості Лесі Українки: збірн. наук. статей і тез*. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2021. С. 69-76.

57. Сухомлинська О. В. Сучасні підходи до виховання особистості школяра. К.: Педагогічна думка, 2012. С. 78–80.
58. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. – К.: Рад. школа, 1977. – 383 с.
59. Сухопара І. Г. Чинники розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у контексті нової української школи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені ВО Сухомлинського*. Педагогічні науки. 2019. № 2. С. 296-301.
60. Токарева І. В. Формування соціальної компетентності підлітків у процесі літературної освіти. К.: Педагогічна думка, 2019. 168 с.
61. Тягло О. В. Критичне мислення: навчальний посібник. Харків: Основа, 2014. С. 11.
62. Фантастичні українці – Макс Кідрук. URL: <https://youtu.be/9mkRB0LF8Oc>
63. Халіна, О. Діти у стресових і надзвичайних ситуаціях : рекомендації щодо надання психологічної допомоги. *Психолог*. 2016. № 23/24. С. 32-35.
64. Хомич Л. О. Методика формування читацької культури школярів. К.: Либідь, 2016. С. 142
65. Чернявська А. Емоційний інтелект – запорука успішного навчання. *Молодь і ринок*. 2012. № 12 (95). С. 136-139.
66. Четверик-Бурчак А. Г. Механізми впливу емоційного інтелекту на психічне здоров'я особистості. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, серія «Психологія»*. 2011. № 47. С.47-54.
67. Чепіль М. М. Соціально-педагогічна діяльність у закладах освіти: теорія і практика. Львів: Світ, 2017. 264 с.
68. Чонка Т. «Пізнавально-виховний аспект роману Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи». *InterConf*. Вип. 82. Жовтень 2021. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/15419>.
69. Чонка Т. С. Морально-етична проблематика романів Макса Кідрука «Не озирайся і мовчи» та «Доки світло не згасне назавжди». URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.22.10.2021.44>

70. Чонка Т. Культурологічний аспект романів «Не озирайся і мовчи» та «Доки світло не згасне назавжди» Макса Кідрука. *Kiadó Csepeli Ukran Onkormanyzat Printpix Nyomda*, 2022. С. 245 – 253.
71. Чуприна Н. М. Соціально-педагогічна функція художнього тексту в шкільному курсі літератури. *Педагогічні науки*. 2021. № 97. С. 102–106.
72. Шиян Р. Б. Методи розвитку емпатії у підлітків. Львів: ЛНУ, 2021. 144 с.
73. Шпак М. М. Психологія розвитку емоційного інтелекту молодших школярів: монографія . Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2016. 372 с.
74. Яценко Т. С. Психологія підліткового віку: навч. посіб. К.: Академія, 2018. 240 с.

Інтернет-ресурси

75. «Важливість читання у розвитку підлітка». URL: <https://www.telegraf.in.ua/advertisement/10127890-vazhlivist-chitannja-u-rozvitku-pidlitka-jak-knigi-vplivajut-na-formuvannja-osobistosti-ta-svitogljadu.html>
76. «Вплив книг на формування особистості та самоідентифікацію підлітків». URL: <https://www.0542.ua/news/3810902/vpliv-knig-na-formuvanna-osobistosti-ta-samoidentifikaciju-pidlitkiv>
77. «Основні функції літератури у виховному процесі». URL: <https://sites.google.com/view/pidrychnukliteratyra/>
78. «Психологічний розвиток дитини засобами літератури». URL: <https://psychologist.com.ua/rol-literaturi-u-formuvanni-psixologii-ditini-vpliv-tvorc-hosti-na-rozvitok-osobistosti/>
79. Соціально-психологічні чинники розвитку емпатії у молодших школярів загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5232/1/%D0%A1%D1%82%281%29.Pdf>
80. «Сучасний підліток і художній твір: комунікація крізь призму медіа». URL: <https://medialiteracy.org.ua/suchasnyj-pidlitok-i-hudozhnij-tvir-komunikatsiya-kriz-pryzmu-media/>
81. «Читання формує характер: як книги впливають на підлітків». URL: <https://bdut.co.ua/pro-nas/chytannya-formue-kharakter/>

82. eMRiX studio. Найкращий український трилер | Подкаст про книгу Максима Кідрука. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=I4qZnOs5a1Q>

83. Goodreads. Відгуки на роман «Не озирайся і мовчи». URL: <https://www.goodreads.com/uk/book/show/35961521>